

YALTA VE POTSDAM KONFERANSLARI: SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN TÜRK BOĞAZLARINDA EGEMENLİK PAYLAŞIM TALEPLERİ

İsmail KÖSE*

ÖZ

Çarlık Rusyası, Karadeniz'in kuzey yakasını istila ettikten sonra Türk Boğazlarını ve Boğazların her iki kıyısını ele geçirerek kışın donan kuzey limanlarına alternatif olmak üzere sıcak denizlere ulaşım yollarını garanti altına almak istemiştir. Çarların, zikredilen istekleri I. Dünya Savaşı'na kadar büyük güçler arasındaki anlaşmazlıklar, savaş sonrasında ise Bolşevik Devrim nedeniyle gerçekleşmemiştir. Bolşevik Devrim sonrasında Çarlık Rusyası'nın halef devleti olan Sovyetler iki savaş arası dönemde Çarlık politikalarından vazgeçerek Osmanlı'nın halef devleti Türkiye ile yakın ilişkiler kurmuş fakat II. Dünya Savaşı ile birlikte Sovyetler de Çarlık ile benzer olarak İstanbul ile Boğazları ele geçirmek istemiştir. Bu sefer Çarların yerini Stalin ile Molotov ikilisi almıştır. Belirtilen amaçla Savaşın son yılındaki Yalta ve Potsdam Konferanslarında Boğazlar ve Türkiye'den toprak talebi konusu sürekli gündeme getirilmiş fakat zikredilen talepler İngiltere ve ABD tarafından kabul edilmemiştir. Böylece sorun güç politikası ile çözülmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Stalin, Türk Boğazları, Potsdam, Yalta, Kars, Ardahan

YALTA AND PODSTDAM CONFERENCES: SOVIET DEMANDS ON TURKISH STRAITS

ABSTRACT

Having invaded the Northern bank of the Black Sea, the Tsarist Russia wanted to occupy the Turkish Straits on both sides in order to guarantee her access to the warm waters as an alternative for the iced northern ports in winter. Tsar's desire in question could not be realized both because of the conflict among big powers over this region and the Bolshevik Revolution period after the WWI. After the

---

* *Yrd. Doç. Dr.*, Erciyes Üniversitesi İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, KAYSERİ. ismailkosetr@hotmail.com

Revolution, Soviets, the successor state of Tsarist Russia, had good relations with Turkey, the Ottoman's successors, during the two civil wars. But at the beginning of WWII, the Soviets' policy changed. Like the Tsarist Russia, the Soviet leader Stalin together with Molotov started to ask sovereignty over Turkish Straits. Hence, in Yalta and Postdam Conferences during the last year of the war, they put their demand for land from Turkey on the table. The United Kingdom and the Unites States of America, however, did not accept their demands. Thus, power politics was exercised to solve the problem.

Keywords: Stalin, Turkish Straits, Postdam, Yalta, Kars, Ardahan.

Giriş

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un fethinden sonra Sinop ve Amasra ile Trabzon'u da Osmanlı topraklarına katarak Karadeniz'in güney sahillerinin tamamını Osmanlı toprağı yapmış, Gedik Ahmet Paşa'yı da kuzey sahillerinin fethi ile görevlendirmişti. 1475 yılında tamamlanan fütuhat sonucunda Karadeniz bir Türk gölü, Çanakkale ve İstanbul Boğazları da Türk Boğazı haline gelmiş, yabancı gemilerin Türk Boğazlarından geçerek Karadeniz'e girmesi Osmanlı Devleti'nin iznine tabi olmuştu. Karadeniz'in kuzey sahillerini Çarlık Rusyası'na terk eden Küçük Kaynarca Antlaşması'na (1774) kadar Karadeniz'deki seyrüsefain ya da Boğazlarla ilgili herhangi bir sorun yaşanmamıştı. Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'ın Ruslar tarafından işgali aynı zamanda Karadeniz'deki üç yüz yıllık Türk hâkimiyetinin de sonu olmuş, kaçınılmaz bir şekilde Boğazlar meselesi ortaya çıkmıştır.¹

Bu tarihten itibaren Boğazların ele geçirilmesi Çarlık Rusya'sının devlet politikası haline gelmiştir. Kırım'ın işgalinden I. Dünya Savaşı'nın başlamış olduğu 1914 yılına kadar Osmanlı Devleti'ne karşı yürütülen ve toplam otuz yıldan fazla süren 11 savaşın büyük kısmındaki temel kazanım amacı diğer beklentilerin yanında bir şekilde Boğazlarda söz sahibi olmak ve sıcak denizlerin anahtarı İstanbul'u işgal için gerekli alt yapıyı hazırlamaktı. Hans Morgenthau *Politics Among Nations* adlı eserinde; "Çarlık Rusyası'nın yayılmacı politikalarında Panславizm ve Ortodoks Birliği argümanını kullanırken asıl amacı İstanbul'u ve [Türk] Boğazlarını ele geçirmektir."² Özellikle Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılmasından (1827) sonra, Rusya'nın Boğazlara ve dolayısıyla İstanbul'a sahip olma tutkusunun önündeki en büyük engel, Çarlık donanmasını Akdeniz'de görmek istemeyen

¹ Detaylı bilgi için bkz. Enver Behnan Şapolyo, *Gazi Osman Paşa ve Plevne Müdafası*, İstanbul 1959. s.15-63; Ayrıca bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleymanın Ölümüne Kadar*, C: II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonlarına Kadar*, C: III, Kısım 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

² Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations*, 7. Baskı, Mcgrashill, USA 1993. s. 105.

İngiliz ve Fransız ittifakı olarak şekillenmiştir. I. Dünya Savaşı'nın ilk yılında Çar II. Nikola İngiltere ve Fransa ile imzaladığı gizli mutabakatla Türk Boğazları ve İstanbul'un savaş sonrasında Rusya'nın savaş kazanımları arasında bulunmasını garanti altına almıştı.³

Bolşevik İhtilal (1917) sonrasında kurulan Sovyetler Birliği, Çarlık Rusya'sının tüm gizli antlaşmalarını açıklayarak tanımadığını bildirmiş, kendisine de düşman olan işgalcilere karşı Milli Mücadeleye destek vermiş ve Türk Boğazları ile İstanbul'a yönelik taleplerden vazgeçmişti. Sovyetler'in bu tutumu II. Dünya Savaşı başına kadar devam etmiş, Montrö Sözleşmesi'ne (1936) fazla itirazda bulunulmamıştı. Dolayısıyla Sovyetler Birliği Montrö Sözleşmesi'nin imzacıları arasındaydı. II. Dünya Savaşı'nın arifesinde Sovyetler'in barışçıl tutumu değişerek Çarlık Rusya'sının Boğazları istilaya yönelik politikalarına geri dönmüştür. Nitekim Sovyetler Birliği, 1936 yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamasına rağmen, üç yıl sonra II. Dünya Savaşı'nın arifesinde 1939 Eylül-Ekim aylarındaki ittifak görüşmelerinde Montrö'nün değiştirilmesini,⁴ 1940 yılı Kasım ayında Dışişleri Bakanı Molotov ile Hitler arasında Berlin'de yapılan ittifak müzakerelerinde ise Türk Boğazlarının (İstanbul Boğazı: 27 km. uzunluğunda, en dar yeri 550 m. ve Çanakkale Boğazı: 64 km. uzunluğunda ve en dar yeri 1.800 m.) kontrolünün kendisine bırakılmasını istemiştir. Hitler, 1941 yılı Mart ayında Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede ile yapmış olduğu görüşmede Molotov tarafından kendisine sunulan teklifleri açıklamıştır.⁵

Stalin'in Boğazlara yönelik talepleri 1941 yılı Haziran ayında Alman saldırısına kadar devam etmiştir. Alman saldırısından sonra 10 Ağustos'ta Stalin, ülkesinin Montrö'ye sadık olduğunu ilan etmiş, lakin Alman tehdidinden kurtulduktan sonra tekrar önceki taleplerini gündeme getirmiştir.⁶ Zikredilen talepler karşılık bulmayınca Stalin-Molotov ikilisi savaşın son iki yılındaki konferanslarda, bu sefer isteklerini müttefikleri İngiltere ve ABD'ye kabul ettirmeye çalışmıştır. Stalin Montrö'nün değiştirilmesi talebini ilk olarak 1943 yılı sonunda yapılan Tahran Konferansı'nda gündeme getirmiş, fakat savaş şartları içerisinde zikredilen istek detaylı olarak ele alınamamıştır.⁷

³ *Archive Editions, Palestine Boundaries 1833-1947*, C: 2, Ed. Patricia Toye, Archive Publications, London, 1989. s. 3-16.

⁴ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (Bundan sonra BCA)*, Fon 30100, Kutu 101, D. 632, S. 3.

⁵ Harry N. Howard, "The Soviet Union and the Middle East", *American Academy of Political and Social Sciences*, C: 263, Mayıs 1949. s. 180; Cemil Bilsel, "The Turkish Straits in the Light of Recent Turkish-Soviet Russian Correspondence", *The American Journal of International Law*, C: 41, No. 4, Ekim 1947. s. 732; Anthony R. De Luca, "Soviet-American Politics and the Turkish Straits", *Political Science Quarterly*, C: 92, No. 3, Güz 1977. s. 506; A. L. Macfie, "The Turkish Straits in the Second World War, 1939-45", *Middle Eastern Studies*, C: 25, No. 2, Nisan 1989. s. 242.

⁶ Noward, *a.g.m.*, s. 181; Macfie, *The Turkish Straits...*, s. 243.

⁷ A. L. Macfie, "The Straits Question at the Potsdam Conference: The British Position", *Middle Eastern Studies*, C: 23, No: 1, Ocak 1987. s. 75; De Luca, *a.g.m.*, s. 510.

Talep, bundan sonraki tüm konferanslarda gündeme taşınmıştır. ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği, Normandiya Çıkarması (1944) sonrasında, Moskova ve Yalta Konferansları ertesinde Potsdam'da son kez devlet başkanları düzeyinde bir araya gelmiştir.

Moskova görüşmeleri yapıldığı ve Yalta Konferansı toplandığı esnada Almanya henüz yenilmemişti ve savaş sonrası sınırları ile ilgili belli bir politika üzerinde uzlaşılması mümkün olmamıştır. Belirtilen nedenle zikredilen görüşmeler içinde en önemlisi, işgal edilen Almanya'nın Potsdam kasabasında toplandığı için "Potsdam Konferansı" olarak bilinen ve 17 Temmuz - 2 Ağustos 1945 tarihleri arasında 17 gün süren görüşmeler dizisinden oluşan Potsdam Konferansı'dır. Konferans görüşmelerinde her ne kadar Balkanlar ve Avrupa ile ilgili kararlar alınmış olsa da katılımcılar; ABD, İngiltere, Sovyetler Birliği ile Polonya Devleti'nin farklı düzeydeki temsilcilerinden oluşmuştur ve bu nedenle görüşmeler "Berlin Dörtlü Konferansı" olarak da bilinmektedir. Churchill'in önerisi ile ABD ve İngiltere arasındaki haberleşmelerde Konferans'a "Terminal" kod adı verilmiştir.⁸

Potsdam Konferansı'nın asıl katılımcıları ABD, İngiltere ve SSCB'nin devlet başkanları, dışişleri bakanları ve genelkurmay başkanlarıdır.⁹ Polonya'nın konferansa katılımı önemlidir, çünkü Truman, Sovyetler'in Yalta Konferansı'nda Polonya'ya yönelik verdikleri sözlerini tutmadıklarını, yapılması kararlaştırılan serbest seçimleri engellediklerini düşünüyordu. Stalin benzer taktiği Çin'e karşı, özellikle Dış Moğolistan topraklarının Çin'den kopartılmasını sağlamak amacıyla da kullanıyordu. Truman'ın hatıratındaki bilgilerden hareketle, Sovyetler ile Batı Bloku arasında Yalta Konferansı'nda sağlanmış olan uzlaşının, Almanya'nın mağlubiyeti ertesinde karşılıklı güvensizliğe dönüştüğünü söylemek mümkündür.¹⁰

Bu çalışmada işgal sonrası Almanya'daki ilk çoklu toplantılar dizisi, bilinen adıyla "Potsdam Konferansı" şeklinde kaydedilecektir. Potsdam Konferansı'nda dikkat çekici hususlardan biri de, işgal güçlerine komuta eden Amerikan, İngiliz, Sovyet ve Fransız askeri yetkililerin aynı dönemde Almanya'da yapmış oldukları toplantıların Potsdam Konferansı görüşmeleri içinde değerlendirilmemesidir.

17 gün süren Potsdam Konferansı görüşmeler dizisinde Churchill, Stalin ve Truman 13 resmi toplantıda bir araya gelmiştir. Bu toplantılar, II. Wilhelm'in büyük oğlu Velihaht Prens Friedrich Wilhelm'e ait olan ve savaş esnasında önce Almanlar, daha sonra Ruslar tarafından hastane olarak

⁸ *Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers* (bundan sonra "FRUSDP" şeklinde kısaltılacaktır), *The Conference of Berlin (The Potsdam Conference) 1945*, C: II, Government Printing Office, Washington, 1960. s. 13; Harry S. Truman, *Year of Decisions*, C: I, The New American Library, New York, 1965. s. 368.

⁹ *FRUSDP*, C: II, 1945, s. 17.

¹⁰ Truman, *a.g.e.*, s. 24-25, 355, 391.

kullanılan Cecilienhof Sarayı'nda yapılmıştır. Saray, Almanya'nın Sovyetler tarafından işgal edilen kısmında bulunuyordu ve konferans için Sovyet yetkililer tarafından teşrif edilerek hazırlanmıştı.¹¹

18 Temmuz ile 1 Ağustos arasında üç dışişleri bakanı 11 kez düzenli, iki kez gayri resmi ve birkaç kez de öğle yemeğinde bir araya gelerek kendilerine havale edilen konuları ele almışlardır. Yalta ve Potsdam Konferanslarındaki müzakereler her üç ülkenin sekreterliği tarafından tutanaklara geçirilmiştir. Bu çalışmada ABD konferans sekreteryası tarafından tutulan tutanaklar kullanılmıştır.¹² Sovyet talepleri ilk defa Moskova görüşmeleri esnasında gündeme getirilmiştir. Moskova görüşmelerinde ağırlıklı olarak Churchill'in hatıratı ve Roosevelt'e göndermiş olduğu bilgi notlarından yararlanılmıştır. Ele alınan tarihi hadiselerin Türkiye'deki yansımaları, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, dönemin gazeteleri ve ilgili ikincil kaynaklar kullanılarak analiz edilmiştir.

Churchill konferansa, Dışişleri Bakanı Anthony Eden ve İşçi Partisi lideri Clement Attlee ile gelmiş, ikilinin Londra'dan hareketinden önce, Temmuz ayı başında İngiltere'de genel seçimler yapılmıştı. Seçim sonuçları, asker oylarının da sayılabilmesi için üç hafta sonra, 26 Temmuz'da açıklanacaktı. Bu nedenle 25 Temmuz'da İngiliz heyeti geri dönmüş, fakat seçimleri İşçi Partisi'nin kazanması üzerine Başbakanlığı Churchill'den devralan Attlee, Ernest Bevin'i Dışişleri Bakanı atamıştır.¹³ Yeni başbakan ile dışişleri bakanı, iki gün sonra 28 Temmuz'da Berlin'e geri gelerek ilk toplantıya katılmışlardır. 29 ve 30 Temmuz toplantıları Stalin'in hastalığı dolayısıyla yapılamamış, 31 Temmuz'da konferans yeniden başlamıştır. Konferans toplandığı esnada Japonya ile savaş devam ettiği için ve Avrupa'da çözüm bekleyen hayati sorunlar nedeniyle toplantılar süresince basına bilgi verilmemiştir.

Yalta ve Potsdam Konferanslarında Türkiye'nin savaş sonrası güvenliğini yakından ilgilendiren konular da görüşülmüş, Stalin savaş sonrasında Türkiye'ye karşı girişmeyi planladığı eylemler için diğer müttefiklerinin desteğini almaya çalışmıştır. Stalin her iki konferansta elde ettiği sessiz ikrara ya da *de facto* onaya dayanarak Dışişleri Bakanı Molotov vasıtasıyla, konferanstan sonra Türkiye'ye yönelmiş olduğu tehditleri kademe kademe tırmandırarak bir sinir harbine dönüştürmüştür.

Moskova Görüşmeleri

Churchill, Normandiya çıkarması başladıktan dört ay sonra Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile birlikte Polonya, Balkanlar ve savaş sonrası Avrupa'nın durumunu görüşmek üzere 9 Ekim 1944 tarihinde Moskova'ya gitmiştir. Stalin, Molotov, Churchill ve Eden arasında gerçekleştirilen ilk görüşmede

¹¹ *FRUSDP*, C: I, 1945, s. 121.

¹² *FRUSDP*, C: II, 1945, s. 10-22.

¹³ Winston S. Churchill, *Triumph and Tragedy, The Second World War VI*, Houghton Mifflin Company, USA 1981. s. 582-584; Truman, *a.g.e.*, s. 436; *FRUSDP*, C: II, 1945, s. 14.

Balkanlar'daki milyonlarca insanın kaderini etkileyecek olan meşhur yüzdeler anlaşması yapılmıştır. Anlaşmaya göre; Romanya'nın %90'ı Sovyetler'in, kalamı İngiltere ile ABD'nin; Yunanistan'ın %90'ı İngiltere ile ABD'nin %10'u Sovyetler'in, Macaristan ve Yugoslavya'nın %50'si Sovyetler'in, %50'si İngiltere ile ABD'nin, Bulgaristan'ın %75'i Sovyetler'in %25'i İngiltere ile ABD'nin etkinlik bölgesi olacaktı. Teklif bir kâğıda yazılarak Churchill tarafından Stalin'e uzatılmış ve Stalin de kabul ettiğini gösteren bir tik atarak kâğıdı Churchill'e geri vermiştir. Churchill hatıratında, "*milyonlarca insanın kaderini etkileyecek böyle bir kararın yazılı olduğu kâğıdı yakmak istediğim*de, Stalin bana kâğıdı saklamamı söyledi" diyerek, yüzdeler uzlaşısını ortak bir anlayış noktası bulmak için teklif ettiği gerekçesiyle meşrulaştırmaya çalışmıştır.¹⁴ Görüldüğü gibi Churchill, Balkanlar'da Yunanistan üzerindeki İngiliz etkinliğini garanti altına almaya öncelik vermekteydi. Böylece, geleneksel Yunan dostluğunun yanında Sovyetler'in Balkanlar üzerinden Akdeniz'e ulaşmasının engellenmesi amaçlanıyordu. Bu durumda Sovyetler'in Akdeniz'e inmesinin son seçeneği Anadolu toprakları ile Türk Boğazları'ydı. Stalin, Churchill'in Yunanistan ile ilgili talebini itirazsız kabul etmiştir, zira Türk Boğazları'ndan serbest geçiş elde edeceğinden emindi.

Aynı gün Başkan Roosevelt'e gönderilen ortak telgrafta, yüzdeler anlaşmasından bahsedilmeyerek Macaristan ve Türkiye dahil Balkan devletleri konusunda bir uzlaşmaya varılmaya çalışıldığı iletildi. Churchill ayrıca Başkan Roosevelt'e gönderdiği özel mesajda "*Almanya, Polonya ve Balkanlar dahil ele alınan konularda uzlaşmaya ve Sovyetlerle işbirliğine çok yakın bir noktada olduklarını*" bildirdi.¹⁵ Oysa Stalin savaş sonrasına yönelik asıl niyetlerini henüz açıkça söylememiştir.

Churchill her ne kadar paylaşım anlaşmasında Yunanistan'ın %90'nının İngiliz etkinlik alanında kalmasını Stalin'e kabul ettirmiş olsa da, Yunanistan'daki Alman tümenleri çekildiğinde Sovyet destekli Komünist örgütlerden ELAS (Yunan Halk Kurtuluş Ordusu) ve EAM'ın (Halk Kurtuluş Cephesi) kontrolü ele geçirmesi olasıydı. Bu nedenle Churchill, Stalin ile görüşmeden önce İtalya'daki sürgün Yunan Başbakanı Papandreu'nun Atina'ya dönmesi ve Almanlar çekilir çekilmez İngiliz birliklerinin Yunanistan'a yerleşmesi için Dışişleri Bakanı Eden ile General Henry M. Wilson'a gerekli emirleri vermişti. İngiltere Komünistlere karşı EDES'i (Ulusal Demokrasi Ordusu) destekliyordu ve Aralık ayı başında General Wilson'a ELAS ile EAM güçlerini yok etme görevi verilecektir.¹⁶ Churchill ve ABD, kıyıdaş devletlerdeki etkinliğini onaylayarak Sovyetler'in Karadeniz'e yerleşmesine ses çıkarmazken, Ege ve Akdeniz'e ulaşan çıkış yollarını engellemeye kararlıydılar. Yunanistan üzerin-

¹⁴ Churchill, *a.g.e.*, s. 198-199, 202.

¹⁵ Churchill, *a.g.e.*, s. 199-200.

¹⁶ Churchill, *a.g.e.*, s. 247-249.

den Akdeniz'e çıkış elde edemeyen Sovyetler'in tek çıkış noktası daha önce de söylendiği gibi Türk Boğazları'ydı. Yalta Konferansı öncesi İngiliz-Amerikan politikasını belirleyen belgelerde bu durum açıkça görülmektedir.¹⁷

Almanya'nın mağlup olacağı kesinleştikten sonra 1944 yılının bitimine doğru İngiltere, Sovyetler Birliği ile Balkanlarda uzlaşma istediği için bazı ödünler vermeye hazırды. 9 Ekim'den 17 Ekim'e kadar geçen sekiz gün içinde Stalin ile Churchill ve Eden ile Molotov Polonya'nın geleceği ve burada kurulacak hükümet şekli konusunda uzlaşmaya çalıştılar. Son görüşmelerde Stalin, Almanya'nın kuzeyinde bulunan Kiel Kanalı'nın uluslararası hale getirilmesini talep etti. Kolaylıkla anlaşılacağı gibi Stalin, Archangel başta olmak üzere kuzey limanları için bir çıkış istiyordu. Güney limanları için çıkış ise Türk Boğazları'ndan geçiyordu. Nitekim Stalin, Kiel Kanalı meselesinden sonra Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni gündeme getirerek, sözleşmenin Rus savaş gemilerinin boğazlardan serbestçe geçebileceği şekilde tadil edilip yeniden düzenlenmesi gerektiğini söyledi. Churchill, 22 Ekim'de Roosevelt'e göndermiş olduğu telgrafta Stalin ile yaptığı görüşmeleri özetleyerek keyfiyeti şu şekilde bildirmişti:¹⁸

“Uncle Joe [Stalin] resmi olarak Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesini gündeme getirerek Rus savaş gemilerinin [Türk boğazlarından] serbestçe geçebilmesini istedi. Değişiklik gerekli, çünkü Japonya [sözleşmede] imzacı ve İnönü geçen Aralık [1943 yılı Tahran Konferansı sonrasında savaşa girmeyerek] şansını kaybetti. Ruslar taleplerini detaylı olarak getirecekler.”

Roosevelt'e gönderilen telgrafta da görüldüğü üzere Sovyetler Montrö ile ilgili taleplerini yazılı olarak ve diplomatik kanallarla ABD ile İngiltere'ye iletenecekti.¹⁹ Fakat Sovyetler, herhangi bir bildirimde bulunmadıkları için Boğazlar konusunun görüşülmesi Yalta Konferansı'na kalacaktır.

İngiltere ile benzer olarak Amerikan Donanma ve Savaş Bakanlığı, Boğazların uluslararası hale getirilmesine ya da Sovyetler'in Boğazlarda üs veya egemenlik elde etmesine karşıydı. 1944 yılı Ekim ayındaki ABD görüşü, Montrö Sözleşmesi'nin olduğu gibi kalması gerektiği şeklindeydi. Zira Panama ve Süveyş Kanalları da Türk Boğazları'nda yapılacak değişikliklerden etkilenebilecekti. Bir değişiklik yapılacaksa bile bu Montrö'nün süresinin dolacağı 1946 yılında ele alınmalıydı.²⁰ Bu nedenle Amerikan basınında ağırlıklı olarak Türkiye'nin savaşın zor günlerinde müttefiklere sağladığı katkılar-

¹⁷ *FRUSDP The Conferences at Malta and Yalta 1945*, Government Printing Office, Washington, 1955. s. 104.

¹⁸ Churchill, *a.g.e.*, s. 211; *FRSDUP The Conferences at Malta and Yalta 1945*, Government Printing Office, Washington, 1955. s. 328.

¹⁹ *FRUSDP*, C: I, 1945, s. 1010.

²⁰ *FRUSDP The Conferences at Malta and Yalta 1945*, Government Printing Office, Washington, 1955. s. 328.

dan bahsedilmekte ve Ankara desteklenmekteydi.²¹

Buna karşın Boğazlar, Kars ve Ardahan konusu 1944 yılı Aralık ayında Moskova'da yapılan Müttefikler (ABD, İngiltere, Sovyetler) dışişleri bakanları toplantısında da gündeme geldi.²² Stalin, Molotov-Selim Sarper görüşmesinden önce müttefiklerine Boğazlar, Kars ve Ardahan'la ilgili Sovyet niyetinden bahsederek iki müttefikinin tepkisini öğrenmeye çalışmışsa da istediği desteği bulamamıştı. Böylece Sovyet taleplerinin devlet başkanları düzeyindeki görüşmelerde ele alınmak üzere ertelenmesi mecburi hale geldi.

Moskova görüşmeleri sonrası ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözülmesi için devlet başkanları düzeyinde tekrar bir araya gelmesi gerekiyordu. Toplantının, Sovyet liman şehri Yalta'da yapılmasına karar verildi.

Yalta Konferansı ve Türk Boğazları

II. Dünya Savaşı'nın son yılında müttefik devlet başkanları düzeyindeki ilk buluşma olan Yalta Konferansı, büyük bir gizlilik içinde toplanmıştır. Öyle ki konferansın toplandığı tarih ile yer hakkında Amerikan gazetelerinde farklı haberler yer almıştır. *Times*'ta konferansın Köstence'de veya Soçi'de, birkaç gün sonra ise Karadeniz kıyısında bir yerde toplandığı yazılmıştır.²³ Türkiye'de ise konferansın 2 Şubat'ta Karadeniz kıyısındaki bir Sovyet şehrinde başladığı ve görüşmelerin devam ettiği sanılıyordu.²⁴ Oysa Roosevelt ve Stalin, 3 Şubat'ta Yalta'ya ulaşmış, görüşmeler 5 Şubat'ta başlamıştı. İlk gün savaş sonrası Almanya, ertesi gün Birleşmiş Milletler (BM) ve Güvenlik Konseyi'nin çalışma usulleri ele alınarak savaş sonrasında üç büyük gücün birlikte hareket etmesi konusunda uzlaşa sağlanmış ve sadece Mihver güçlerine savaş ilan eden devletlerin BM toplantısına çağırılması kararlaştırılmıştır.²⁵ Yalta'da Balkan devletleri arasında bir federasyon kurulması ve Türkiye'nin de bu federasyona dahil olması gündeme gelmiş, Stalin ile Molotov, böyle bir federasyona katılmasının çok acil olmadığını söyleyerek Türkiye'yi dışarıda bırakmaya çalışmıştır.²⁶ Konferans toplandığı esnada hükümet güdümlü Sovyet radyo ve gazetelerinde, "*Türkiye'de Alman zaferinin istendiğini*" ima eden haberler yayımlanmaktaydı.²⁷

²¹ C. L. Sulzberger, "Turkey Not Ready to Aid Allied Arms" *New York Times*, 26 Mayıs 1944. s. 9; Cumhuriyet, *Türkiye Müttefiklere En Karanlık Günlerde Büyük Hizmetlerde Bulunmuştur*, 5 Şubat 1945. s. 1, 3.

²² *FRUSDP*, 1945, C. II. C. III, C. IV, C. VIII.

²³ *Cumhuriyet*, "Üçler Toplantısında Görüşülen Meseleler", 4 Şubat 1945. s. 1, 3.

²⁴ *Cumhuriyet*, "Üçler Toplantısı, Almanya Hakkında Bir Demeç Çıkartılacak", 2 Şubat 1945. s. 1, 3; *Ulus*, "Üçler Toplantısı Soçi Adlı Sovyet Şehrinde Toplandı", 7 Şubat 1945. s. 1.

²⁵ Churchill, *a.g.e.*, s. 316-318.

²⁶ *FRUSDP The Conferences at Malta and Yalta 1945*, Government Printing Office, Washington, 1955. s. 876, 881.

²⁷ Falih Rıfki Atay, "Ulus'tan Sovyet Radyosuna Bir Cevap", *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1945. s. 1, 3; Mustafa Sıtkı Bilgin-Steven Morewood, "Turkey's Reliance on Britain: British Political and

BM Konferansı'nın kararlaştırıldığı 8 Şubat toplantısının 44 devletten oluşan listesinde Türkiye yoktu.²⁸ Stalin, Türkiye'nin BM'de yer almasını ve savaşın galipleri arasında bulunmasını istemiyordu. Zira amacı savaş sonrasında Balkanları Avrupa'dan koparmak, Türkiye'yi ise yalnızlaştırarak üs ve toprak isteklerinin kabulünü kolaylaştırmak ve belki de Balkan devletlerine benzer bir uydu haline dönüştürmekti. Bu durum, Stalin'in 1945 yılı başında Türkiye ile ilgili savaş sonrası planlarında, en az Polonya ile ilgili olanlar kadar kararlı olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Yalta Konferansı'nın BM ile ilgili görüşmeleri esnasında Türkiye'nin ismini açıkça zikrederek “*savaşa katılmakta tereddüt eden devletler [şimdi] kazananların yanında yer almaya çalışmaktadır*” demiştir. Oysa Stalin, Tahran ve Yalta'da söz vermesine rağmen Hiroşima'ya atom bombası atılınca kadar Japonya'ya savaş ilan etmeyecek, fakat Japonya mağlup edildikten sonra Sovyetler'in İngiltere ve ABD ile aynı haklara sahip olması gerektiğini ileri sürmekte sakınca görme-yecektir.²⁹ Konferans'ta Türkiye'ye yönelik Sovyet talepleri konusunda Türk kamuoyu bilgi sahibi değildi.³⁰

Stalin, özellikle Churchill'in ısrarları ve “*Türkiye savaşın başında en zor zamanda bizimle işbirliği yaptı, ordusu modern savaş için donatılı olmadığı için savaşa katılmadı*” demesi üzerine Türkiye'nin de şayet 1 Mart'a kadar Almanya'ya savaş ilan ederse 25 Nisan'da ABD'nin San Francisco kentinde yapılacak BM Konferansı'na davet edilmesini kabul etmek zorunda kaldı. Yalta sonrasında Sovyet basın organlarında Türkiye'nin savaşa geç dahil olmasını eleştiren ve hatta bu tercihi küçük gören yazılar yayımlanacaktır.³¹

Stalin, konferans açıldıktan bir hafta sonra, 10 Şubat öğleden sonra oturumunda Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni gündeme getirerek, 1944 Ekim ayında Moskova'da Churchill'e söylediklerini tekrarladı ve sözleşmenin Türkiye'nin lehine olmasının nedenini Japon İmparatorunun antlaşmada oynadığı role bağlayarak ABD ve İngiltere'nin savaş halinde olduğu Japonya karşıtı politikadan yararlanmaya çalıştı. Ayrıca, “*Boğazlardaki rejim sayesinde Türklerin eli Sovyetlerin boğazındadır ve nasıl olacağını henüz bilmiyorum, fakat [Boğazlarda] Sovyet çıkarlarını koruyan bir rejim kurulması gerekmektedir*” dedi.³² Stalin boğazlarda üs ve egemenlik paylaşımı istiyordu, ancak planlarını zamana yayarak ABD ve İngiltere'yi razı edecek şekilde gerçekleştirmeyi uygun görmüş ve tam olarak ne istediğini açıklamaktan kaçınmıştı.

Diplomatic Support for Turkey aganist Soviet Demands, 1943-47”, *Middle Eastern Studies*, C: 40, No. 2, Mart 2004. s. 40.

²⁸ *FRUSDP The Conferences at Malta and Yalta 1945*, Government Printing Office, Washington, 1955. s. 748-749.

²⁹ *Cumhuriyet*, “Türk-Sovyet Dostluk Muahedesinin Feshi”, 23 Mart 1945. s. 1, 3.

³⁰ *Ulus*, “Kırım Konferansı'nın Tebliği Her Tarafıta Çok İyi Karşılandı”, 14 Şubat 1945. s. 1.

³¹ *Cumhuriyet*, “Türk-Sovyet Dostluk Muahedesinin Feshi”, 23 Mart 1945. s. 1, 3.

³² *FRUSDP The Conferences at Malta and Yalta 1945*, Government Printing Office, Washington, 1955. s. 903-904; *FRUSDP*, C: I, 1945, s. 1010-1011.

Stalin, Boğazlardaki Türk hâkimiyetinin Sovyetler'i soluksuz bıraktığını iddia ediyordu. Oysa 23 yıl gibi kısa bir süre önce, Lozan Konferansı görüşmeleri başlamadan 10 gün evvel, 10 Kasım 1922 tarihinde Bolşevik Devrim'in önderi Lenin, "*Boğazlar tamamen Türk hâkimiyetinde, tüm ülkelerin savaş gemilerine kapalı olmalıdır*" demişti.³³ Montrö, Lenin'in uygulanmasını istediği Boğazlar rejimine yakın hükümler getirmesine karşın Stalin, Bolşevik Devrim'in eşitlikçi söylemlerinden vazgeçmiş ve Çarlık Rusya'sının yeni politikasını uygulamaya koymuştu.

Daha önce de belirtildiği gibi ABD, her ne kadar imzacılar arasında olmasa da Montrö'nün değişmesini istememekle birlikte Roosevelt bu görüşü hemen dile getirmekten kaçınmıştır. Churchill ise, 1944 yılı Ekim'inde yapılan Moskova görüşmelerindeki düşüncesini tekrarlayarak Montrö'de değişikliğe sıcak bakmış, "*fakat bu durum Almanya'ya savaş ilan etmesi istenen Türklere söylenmeli ve Türkiye'nin toprak bütünlüğü ile egemenliği garanti edilmelidir*" demiştir. Dışişleri Bakanı Eden ise Moskova Konferansı sonrasında konu hakkında detaya girmeden Türkiye'nin Londra Büyükelçisini bilgilendirmiştir.

Stalin'in Montrö ile ilgili talebi Churchill ve Roosevelt tarafından kabul edilerek sorunun, Yalta sonrasında Londra'da yapılacak müttefik dışişleri bakanları toplantısında ele alınmasına ve Sovyetler'in tekliflerini yazılı olarak sunmasına karar verildi. Fakat Londra'da planlanan toplantı yapılamayacak ve Sovyetler de taleplerini Moskova görüşmeleri sonrasında yaptıkları gibi yine yazılı olarak bildirmeyecektir.³⁴ Böylece Türkiye ile ilgili taleplerin görüşülmesi Potsdam Konferansı'na kalacaktır. Yalta'daki itirazsız tutum kabul telakki edilerek, Potsdam Konferansı'na kadar geçecek sürede Molotov ve Sovyet basını taleplerin Türkiye'ye kabul ettirilmesi için harekete geçecektir.

Yalta Sonrası Sovyet Politikası ve Türk Boğazları

Sovyetler, hareket kabiliyetlerini kısıttığı gerekçesiyle Montrö'nün iptalini istiyorlardı. Oysa, 1936 yılından 1945 yılının başına kadar geçen yaklaşık 10 yıllık sürede, savaş dönemi dahil, Montrö'nün uygulanması ile ilgili önemli bir sorun yaşanmamıştı. Boğazların Rus seyrüseferine kapalı olması Montrö'nün yetersizliğinden değil, kıyıdaş devletlerin Almanya ve İtalya işgali altında bulunmasından kaynaklanmıştı. Sözleşmede yapılacak esaslı bir değişiklik Türkiye'nin bağımsızlığını, dış politika tercihlerini ve egemenliğini tehdit edecekti. Sözleşme, Milletler Cemiyeti kolektif savunma sistemi içerisinde imzalanmıştı ve BM altında kurulacak yeni sisteme kolayca adapte olabilecek durumdaydı. Ayrıca, sözleşmenin 29. Maddesine göre imzacılardan herhangi birisi, her beş yıllık süre sonunda üç ay önceden bildirimde bulunarak

³³ BCA, Fon 30100, Kutu 101, D. 624, S. 3.

³⁴ FRUSDP *The Conferences at Malta and Yalta 1945*, Government Printing Office, Washington, 1955. s. 904.

değişiklik teklif edebilirdi.³⁵ Montrö'nün beş yıllık ikinci periyodu 1946 Ağustos ayında dolacaktı ve Sovyetler makul taleplerini bir yıl sonra gündeme getirebilecek imkâna sahipti.

Açıkça görüldüğü gibi asıl neden Boğazlardaki seyrüsefer değildi. Stalin Montrö'yü bahane ederek Boğazlarda Sovyet egemenliği kurmak, Türkiye'yi de Balkanlarda kurmayı planladığı Sovyet bağılı uydur devletler içine dahil etmek ve Ege'ye açılarak Süveyş ile Cebelitarık üzerinde söz sahibi olmak istiyordu. Sovyet üsleri kurulsa ve Montrö değiştirilse bile savaş durumunda Boğazların açık tutulması olası değildi. Girit'i işgal eden Alman orduları savaş süresince kolaylıkla Boğaz geçişlerini engellemişlerdi ve bu durum yeni bir savaş esnasında tekrar yaşanabilirdi. Ayrıca Türkiye savaş süresince hem Mihver hem de Müttefik devletlerden gelen baskı ve tehditlere rağmen Boğazları savaşan tarafların gemilerinin geçişine, özellikle 1944 yılına kadar Mihver güçlerinin savaş gemilerine kapatmış, İtalyan ve Alman gemilerinin kamuflajlı geçişlerinin büyük kısmını engellemişti. Sovyetlerin istediği gibi Boğazların sadece kıyıdaş devletlerin savaş gemilerine serbest hale gelmesi durumunda Sovyet savaş gemileri Boğazlardan geçip Akdeniz'deki herhangi bir limanı ya da düşman donanmasını bombalayıp geri dönüp Karadeniz'e sığınma hakkını elde edecekti. Bu durumda saldırıya uğrayan taraf Boğazlardan geçemeyecek, Türkiye geçiş izni verse Sovyetlerle, vermese saldırıya uğrayan taraf ile karşı karşıya gelecekti.

ABD'nin tereddütlü politikasının aksine Sovyet taleplerine en etkili karşı çıkış İngiltere'den geliyordu. Churchill, Yalta sonrasında 27 Şubat'ta Avam Kamarası'nda yapmış olduğu konuşmada, "*Türkiye [Ekim] 1939 yılında İngiltere ile bir İttifak Antlaşması imzalamış ve savaş süresince askeri yetersizliği nedeniyle müttefiklere katılamamış, fakat [savaş süresince] İngiltere ile hareket etmiştir*" dedi.³⁶ Bu beyan İngiltere'nin Sovyetler'e karşı Türkiye'yi destekleyeceğini gösteriyordu ve aynı gün daha önce verilmiş söz tutularak, Stalin'in Moskova ve Yalta talepleri konusunda Ankara bilgilendirildi.³⁷

Sovyetler, Churchill'in Türkiye'yi destekleyen sözlerinin hemen ertesinde, Yalta'dan bir ay sonra, uzun sürecek "sinir harbinde" ilk fiili adımı attı. 19 Mart 1945 tarihinde Molotov, Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e bir nota vererek 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te imzalanmış olan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın süresinin uzatılmayacağını ve antlaşmanın

³⁵ Ulus, "Boğazlar Rejimi Hakkındaki Yeni Mukavelenin Metni", 20 Temmuz 1936. s. 4-5; *Traduction-Translation Convention Regarding the Regime of the Straits Signed at Monreux*, July 20th 1936. Article 29.

³⁶ *Hansard UK Parliamentary Papers, House of Commons*, 27 Şubat 1945, C: 408, s. 1288.

³⁷ *FRUSDP*, C: I, 1945, s. 1049.

feshedileceğini bildirdi.³⁸ Bu beklenmedik bir durumdu ve nota Ankara'da şaşkınlıkla karşılandı. Dostluk Antlaşması, 1929, 1931 ve en son 1935 tarihli protokollerle on yıllığına uzatılmıştı ve süresi yedi ay sonra, 7 Kasım'da sona erecekti. Fesih notası Selim Sarper'e verilirken ne Moskova'daki ne de Yalta'daki görüşmelerde gündeme getirilen taleplerden bahsedilmemiştir. Sovyetler taleplerini gündeme getirmek için Almanya'nın yenilmesini ve şartların uygun hale gelmesini bekliyordu. Fesih notasının verildiği hafta içinde *İzvetsiya*'da yayınlanan bir makale ile antlaşmanın II. Dünya Savaşı sonrası şartları karşılamadığı ve yeniden düzenlenmesi gerektiği ilan edildi.³⁹ Sovyetler savaş sonrası planlarını açığa vurmaya başlamışlardı ve Türkiye etkin tehdit altındaydı.

Sovyet notası sonrasında Cumhuriyet gazetesinde peş peşe çıkan haberler, Sovyetler tarafından 1944 yılı ortalarından itibaren Boğazlarla ilgili sürekli gündeme getirilen talepler hakkında Türk kamuoyunun çok fazla bilgisi bulunmadığını göstermektedir.⁴⁰ Buna karşın, II. Dünya Savaşı'nın ilk günlerinde, 1939 yılı Eylül-Ekim aylarında Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile Molotov ve Stalin arasında Moskova'da gerçekleştirilen görüşmelerde, bizzat Stalin tarafından Montrö'nün Sovyetler lehine tadil edilmesi için Boğazlarla ilgili olarak gündeme getirilen talepler halen hatırdaydı.⁴¹ Bu nedenle Sovyetler'in fesih notası Ankara'da endişeye neden oldu. Aynı hafta içinde İngiliz *Daily Telegraph* gazetesi, Rusya'nın Dostluk Antlaşması'nın uzatılmaması şeklinde bir bilgiyi, İngiltere ve ABD ile paylaşmadığını yazdı.⁴² 1944 yılı Ekim ile Aralık aylarında Moskova'da, 1945 Şubat'ında Yalta'da Stalin ve Molotov ısrarlı bir şekilde diplomatik bir dille Boğazlarla ilgili savaş sonrası planlarını gündeme getirmişti ve İngiltere ile ABD hükümetleri taleplerden haberdardı.

Aynı günlerde Türkiye'de Sovyet karşıtı Turancıların yargılanması tamamlandı ve "ırkçı" suçlaması ile 10 kişi mahkûm edildi. Mahkeme, aslen Başkurt olan Zeki Velidi Togan'a 10, Nihal Adsız'a 6,5 ve Reha Oğuz'a 6 sene mahkûmiyet verdi.⁴³ Sovyet karşıtı oldukları bilinen Turancıların hapsedilmesi ile Sovyetlerle ilişkilerin yumuşatılabileceği ümit ediliyordu. Başbakan Şükrü Saraçoğlu ise, Almanya'nın 8 Mayıs'taki kesin mağlubiyetinden birkaç gün

³⁸ *Cumhuriyet*, "Türk Sovyet Muahedesi Uzatılmayacak", 22 Mart 1945. s. 1; Baskın Oran, "Batı Bloku Ekseninde Türkiye-P", *Türk Dış Politikası*, C: I, 1919-1980, İstanbul 2011. s. 496; De Luca, *a.g.e.*, s. 512.

³⁹ *Cumhuriyet*, "İzvetsia Gazetesinin Makalesi", 22 Mart 1945. s. 1, 3.

⁴⁰ *Cumhuriyet*, "Türk-Sovyet Muahedesinin Feshi", 23 Mart 1945. s. 1, 3.

⁴¹ Mustafa Aydın, "II. Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Ed. Baskın Oran, C: I, İletişim Yayınları, İstanbul 2011. s. 418-422.

⁴² *Cumhuriyet*, "İngilizler: Rusya Kararını Evvelden Bize Bildirmedir. Bu Eşef Edilecek Bir Olaydır Diyorlar", 25 Mart 1945. s. 1, 3.

⁴³ *Cumhuriyet*, "İrkçıların Davası Bitti", 30 Mart 1945. s. 1, 3.

sonra TBMM’de yapmış olduğu konuşmada, “*cihan harbinin pek çok parlak sayfalarını Sovyetler yazmıştır ve yazılan her sayfada daima Stalin’in diri yüzü görülmektedir*” diyerek 19 Mart notasına rağmen Sovyetler’e sıcak mesajlar vermeyi tercih etmiştir.⁴⁴ Oysa, Moskova’daki beklenti ve planlar Ankara’dakinden çok farklıydı. Bu durum daha sonraki aylarda anlaşılacaktır.

Molotov’un beklenmedik notası üzerine, Selim Sarper ve Maslahatgüzar Memduh Tezel Sovyet notasının değerlendirilmesi için 3 Nisan’da Ankara’ya geldi. Selim Sarper görüşmelerde bulunduktan sonra Moskova’ya dönecekti. Bu esnada San Francisco kentinde yapılacak olan BM Konferansı için hazırlıklar devam ediyordu.⁴⁵ Zikredilen gelişmeler içinde 4 Nisan’da Sovyetler’in Ankara Büyükelçisi Sergey A. Vinogradov’a Dışişleri Bakanı Hasan Saka tarafından, “*Sovyetlerle dostluk antlaşması yapılmasının istendiği ve yeni bir antlaşma için Sovyet teklifinin beklendiği*” bildirildi. Böylece Sovyetlerin 1925 Antlaşması’nda değişiklik yapılmasına yönelik istekleri kabul edilmişti. Lakin bu isteklerin içinde, Boğazlarda üs ile toprak taleplerinin de yer alacağı henüz bilinmiyordu. Söz konusu görüşmelerin Ankara ve Washington’da yapıldığı esnada Selim Sarper Mayıs ayı sonunda Moskova’daki görevine geri döndü.⁴⁶

Sarper Ankara’da iken Sovyetlerle yeni bir kriz baş gösterdi. Sovyetler, savaş esnasında büyük kısmı savaşın ilk yılında Türkiye’ye karşı Kafkaslara konuşlandırılmış ordu birliklerinden kaçarak Türkiye’ye sığınan Türk uyruklu Rus vatandaşı mültecilerin iadesini istiyordu. Yaklaşık üç yıldır Türkiye’de bulunan mültecilerin 241’i Yozgat’taki kampa yerleştirilmişti ve iki kişi de İstanbul’da bulunuyordu. Toplam sayıları 243 olan mülteciler “*Sovyetlere teslim edilmeleri halinde öldürüleceklerini ileri sürerek, teslim edilmektense ya kaçacaklarını ya da intihar edeceklerini*” söylüyorlardı. Bakanlar Kurulu’nun 21 Mayıs’taki toplantısında mültecilerin kaçmamaları için gerekirse elleri kelepçelenerek Sovyetler’e teslimine karar verildi. Mülteciler 50 kişilik muhafız birliği eşliğinde, Yozgat-Yerköy arasında otomobille, Yerköy’den-Rus hududuna kadar kapalı vagonlu trenle nakledilerek Sovyetler’e teslim edilecekti.⁴⁷ Teslim kararında, Sovyetler’le gergin olan ilişkilerin daha da kötüleşmesi olasılığı etkili olmuştu.

Mart ayındaki Sovyet notası sonrası Ankara’ya gelen Selim Sarper, Sovyet Büyükelçisiyle birkaç kez gayri resmi görüşme yapmış, Büyükelçi kendisine Moskova’ya dönüşünde tekrar Molotov ile bir araya gelerek Türk itirazlarını bildirmesini tavsiye etmişti. Sarper Moskova’ya döndükten bir hafta sonra 7 Haziran’da Molotov ile yeni bir görüşme yaptı. Söz konusu tavsiye üzerine yapılan bu görüşmede Molotov beklenmedik yeni taleplerde

⁴⁴ TBMM Tutanak Dergisi, C: 17, D. VII, 11 Mayıs 1945. s. 45.

⁴⁵ Cumhuriyet, “San Francisco’ya Gidecek Heyetimiz”, 30 Mart 1945. s. 1.

⁴⁶ Cumhuriyet, “Moskova Elçimiz Görevi Başına Gitti”, 25 Mayıs 1945. s. 1.

⁴⁷ BCA, Fon 30100, Kutu 117, D. 815, s. 20.

bulundu. Molotov'un bildirdiğine göre yeni bir dostluk antlaşması için Sovyetler; a-1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın değiştirilerek Kars ile Ardahan'ın Sovyetlere bırakılmasını; b-Boğazlarda Sovyetler'e üsler verilmesini; c-Rusya ile Türkiye arasında [başka hiçbir devletin dahli olmadan] bir antlaşma imzalanarak Montrö Sözleşmesi'nin tadil edilmesini istiyordu.⁴⁸

Söz konusu talepler Türkiye'ye yönelik Sovyet niyetlerinin bundan sonra dostluk ve egemenlik ilkesine saygı temelinde gelişmeyeceğini açıkça gösteriyordu. Sarper Molotov'un isteklerinin tamamını reddetti. Molotov görüşme esnasında, Türkiye'nin 1939 tarihli İngiliz ittifakından vazgeçmesi halinde taleplerin yumuşatılabileceğini ima etmişti.

Ret cevabı, Ankara tarafından da onaylandı ve Selim Sarper 18 Haziran'da, Rusların üç talebine karşı Ankara'nın resmi ret cevabını Molotov'a ilette. Aynı gün Ankara'nın Sovyet Büyükelçisi, Türkiye'deki Alman arşivlerinin kendi kullanımına açılmasını talep etti. Savaşın galibi Sovyetler, Türkiye'nin egemenlik ilkesini yok sayan bir tavır takınmıştı. Sovyet Büyükelçisinin son talebi bu durumu açıkça gösteriyordu. Son görüşmede Molotov ayrıca Balkan devletlerinin de Türkiye'den talepleri olduğunu söylemişti. Zikredilen taleplerin, Bulgaristan'ın Türkiye'den toprak istemesi şeklinde gündeme gelmesi olasıydı.⁴⁹ Görüldüğü gibi Haziran ayı başından itibaren Sovyetler Türkiye'ye egemen eşit bir ülke statüsünde değil, Balkanlarda işgal ettikleri uydu devletler gibi davranmaya başlamıştı. Türkiye ise egemenliğine aykırı talepleri reddederken Montrö'nün tüm ilgili taraflar arasında görüşülmesini istemiş, gelişmeler hakkında ABD ve İngiliz temsilcilerine ivedi bilgi verilmişti.⁵⁰

Ankara, Sovyet istekleri ve 7 Haziran görüşmesinde Selim Sarper'in Molotov'a verdiği cevapla ilgili olarak vakit geçirmeden İngiliz Büyükelçisi M. Drummond Peterson'u bilgilendirdi. Zira Sovyetler Yalta'da verdikleri sözün aksine ABD ve İngiltere'ye herhangi bir teklif sunmadan isteklerini Ankara'ya dikte etmeyi tercih etmişti. Peterson 13 Haziran'da keyfiyeti Londra'ya bildirdi. Churchill, Sovyet taleplerine karşı tek başına direnmenin zorluklarını göz önünde bulundurarak 1944 yılı Ekim ayından itibaren ABD'yi de yanına almaya çalışmıştı. Zikredilen amaçla, Londra'dan gelen talimat uyarınca 18 Haziran'da İngiltere'nin Washington Maslahatgüzarı John Balfour ABD Dışişleri Bakan Vekili Joseph Grew ile görüşüp Molotov tarafından Selim Sarper'e iletilen talepler hakkında şu bilgiyi vermişti.⁵¹

“Molotov'un talepleri Yalta'daki uzlaşımın çok ötesindedir. Bu nedenle 19 Hükümetim, Ekim 1939'daki İttifak Antlaşması kapsamında Sovyetler'e karşı Türkiye'yi destekleyecektir. Bu konuda ABD'nin işbirliği göstereceğine inanıyorum.”

⁴⁸ *FRUSDP*, C: I, 1945, s. 1018.

⁴⁹ *Cumhuriyet*, “Trakya Topraklarında Sovyet İstekleri”, 3 Temmuz 1945. s. 1, 3.

⁵⁰ Nadir Nadi, “Boğazlar Meselesi”, *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1945. s. 1.

⁵¹ *FRUSDP*, C: I, 1945, s. 1018.

Grew, Cumhuriyet kurulduktan sonra Türkiye'ye atanan ilk ABD Büyükelçisi idi ve Mustafa Kemal döneminde Ankara'da görev yapmıştı.⁵² Buna rağmen istenilen desteği vermekten kaçındı. ABD, Yalta sonrasında da tutumunu halen tam olarak belirlememişti ve San Francisco Konferansı sonuçlanmadan bir karar vermek istemiyordu. Hatta Dışişleri Bakanlığı, İngiltere'nin Türkiye'yi destekleyen tutumunun gereğinden fazla katı ve aceleci olduğuna karar vermişti. Boğazlar konusundaki mütereddit politikaya rağmen Potsdam'da Türkiye'nin bağımsızlığı desteklenecekti.⁵³

ABD'nin tutumu Ankara'da hayal kırıklığına neden oldu ve Temmuz ayı başında Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından "*Sovyet uydusu gibi bir statünün kabul edilmeyeceği, bunun için gerekirse bir ölüm kalım savaşının verileceği*" ABD Büyükelçisi Edwin C. Wilson'a iletilti. Görüşme sonrasında Wilson, Sovyet elçisi ile yapmış olduğu konuşmaları da dikkate alarak Washington'a göndermiş olduğu mesaja, "*Sovyetler [İngiltere ve ABD'yi razı ederek] Türkiye ile baş başa kalırsa [güç kullanarak] isteklerinin kabulünü sağlamakta tereddüt etmeyeceklerdir*" notunu düştü.⁵⁴ Büyükelçi Wilson, Nisan ayında Truman ile yapmış olduğu görüşmede "*Balkanlarda Rus hâkimiyeti kurulması durumunda Ortadoğu'daki Amerikan çıkarları için Türkiye'nin desteklenmesi gerektiğini*" söylemişti. 5 Temmuz tarihli mesajı ile Grew'dan, Potsdam öncesinde söz konusu durumun Wilson'a hatırlatılmasını da istedi.⁵⁵ Fakat İngiltere'nin aksine ABD, 1945 yılı ortasında Sovyetler'e karşı Türkiye'yi destekleyen bir pozisyon almaya isteksizdi. Bu görüş Truman'ın Potsdam'daki tavrı üzerinde belirleyici olacaktır. Oysa Sovyetler blöf yapmıyordu, Türkiye Stalin tarafından oluşturulan ve Finlandiya'dan Çin'e doğru şekillenen Sovyet güvenlik bölgesi içerisine yerleştirilmişti.

18 Haziran'da Dışişleri Bakan Vekili N. Esat Sümer, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson'u, Mart-Haziran ayları arasındaki gelişmeler ve Molotov ile Selim Sarper arasındaki 7 Haziran görüşmesi hakkında bilgilendirerek, ABD görüşünün Ankara'ya bildirilmesini istedi. Keyfiyet Wilson tarafından ivedi koduyla Washington'a bildirildi.⁵⁶ İki gün sonra, 20 Haziran'da İngiltere, Büyükelçisi vasıtasıyla Selim Sarper'in duruşunun desteklendiğini Ankara'ya bildirdi ve gelişmeler hakkında ABD Büyükelçisi Wilson'a da bilgi verildi. Bu esnada Sovyetler, Türkiye'nin doğu sınırlarına asker kaydırmaya başlamışlardı ve savaşın Avrupa'da bitmesine rağmen Bulgaristan'daki Rus ve Bulgar ordu-

⁵² *Los Angeles Daily Times*, "New Envoy to Turkey Selected", Mayıs 19, 1927. s. Part I, 3; *New York Times*, "Armenians Decry Kemal's Recognition", May 30, 1927. s. 15; Joseph C. Grew, *Atatürk ve Önü, Bir Amerikan Elçisi'nin Hatıraları*, Çev. Muzaffer Aşkın, İstanbul 1966; Joseph C. Grew, *Yeni Türkiye, Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisi'nin Anıları*, Çev. Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul, 1999.

⁵³ *FRUSDP*, C: I, 1945, s. 1018, 1027, 1031.

⁵⁴ *FRUSDP*, C: I, 1945, s. 1035.

⁵⁵ *FRUSDP*, C: I, 1945, s. 1041.

⁵⁶ *FRUSDP*, C: I, 1945, s. 1021-1022.

ları terhis edilmeyerek hazır bekletiliyordu.⁵⁷ Ankara’da ise artan Rus tehdidi karşısında yedeklerin silahlaltına çağırılması tartışılıyordu. Temmuz ayı başında, Balkanlardaki Amerikan ve İngiliz subaylarının vermiş olduğu raporlar, Sovyet ordu karargâhlarının Köstence ve Bükreş’te mevzilendiğini gösteriyordu.⁵⁸ Avrupa’da savaş bitmişti ve Sovyet ordularının terhis edilmeyerek karargâhların Türk sınırları yakınına kaydırılması, Stalin’in asıl niyetini ortaya koymaktaydı. Potsdam öncesi Türkiye ile Sovyetler arasında bir sinir savaşı yaşanıyor. Gelinen durum, Stalin’in Türkiye’yi tehditlerle yıldırıma yönelik uygulamaya koyduğu politikanın işe yaradığını gösteriyordu.

Potsdam Konferansı’na birkaç hafta kalmışken, 28 Haziran’da ABD Büyükelçisi Wilson, Sovyet Büyükelçisi Sergey A. Vinogradov ile görüşerek Sovyet pozisyonunu öğrenmeye çalıştı. Vinogradov, Türk Hükümetini ve Türkleri yererek I. Dünya Savaşı öncesinde ve esnasındaki Ermeni olaylarını gündeme getirdi ve “Boğazlardaki durumun değişmesi gerektiğini” söyledi. Vinogradov açıkça söylemiyordu fakat en önemli rahatsızlık noktalarından biri 1939 tarihli Türk-İngiliz İttifak Antlaşması’ydı. Wilson’a, “Türklerin bize karşı sizden yardım istediğini duydum” dedi. Wilson ise “[Sovyetlere karşı] yardım istenmediği; kendisinin bilgi talep ettiği” cevabını verdi.⁵⁹ Söz konusu gelişmeler esnasında TBMM’de Toprak Kanunu ile bütçe görüşmeleri yapılıyordu ve yeni Sovyet talepleri konusunda basın çok kısıtlı bilgiye sahipti.⁶⁰

Ankara ittifak arayışlarını sürdürürken Sovyet taleplerini etkisizleştirerek savaş öncesi dostluk ilişkilerinin yeniden tesisi için çalışıyordu. Bu amaçla Potsdam sonrasında, Ağustos ayındaki BM Antlaşması görüşmelerinde ve TBMM’de Sovyetler’e sıcak mesajlar verilerek ilişkilerin tekrar iyileşeceği ümidinin korunduğu belirtilecektir.⁶¹

7 Temmuz’da Türkiye’nin Washington Büyükelçisi Hüseyin R. Baydur, Bakan Yardımcısı Grew ile görüşerek Sovyet talepleri karşısında Ankara’nın ABD’den destek isteğini yineledi. Grew bu talebi de diplomatik bir dille reddetti. ABD, Sarper-Molotov görüşmelerinin tehdit değil dostane görüş alışverişi olduğunu düşünüyordu. Baydur, ABD’nin kayıtsız tutumu karşısında muhabatına, “Sovyetler Boston ve San Francisco’yu isteselerdi bunu dostane bir müzakere olarak mı değerlendirirdiniz?” sorusunu yöneltti. Bu soru bile Grew’un görüşünü değiştiremedi. ABD, Ankara’nın istemiş olduğu desteği vermemekte kararlıydı ve görüşmeden herhangi bir sonuç elde edilemedi. Aynı gün İngiliz Büyükelçisi John Balfour da Grew ile görüşerek hükü-

⁵⁷ FRUSDP, C: I, 1945, s. 1021-1023, 1033.

⁵⁸ FRUSDP, C: I, 1945, s. 1042.

⁵⁹ FRUSDP, C: I, 1945, s. 1021-1032.

⁶⁰ Cumhuriyet, “Sovyet Şartları”, 27 Haziran 1945. s. 1; Cumhuriyet, “Rusya’nın İstekleri”, 4 Temmuz 1945. s. 1; Nadir Nadi, “Bir Milletten Toprak İstemek”, Cumhuriyet, 13 Temmuz 1945. s. 1; Ekrem R. İzmen, “Toprak Kanunu Tasarısı”, Ulus, 8 Şubat 1945. s. 5.

⁶¹ TBMM Tutanak Dergisi, C: 19; D. VII; 15 Ağustos 1945. s. 149-174.

metinin önceki taleplerini tekrarladı, fakat Baydur ile benzer cevabı aldı.⁶²

ABD'nin soğuk tutumuna karşı Dışişleri Bakanı Hasan Saka, San Francisco dönüşü Londra'ya uğrayarak Dışişleri Bakanı Eden ile Sovyet taleplerini görüştü.⁶³ 12 Temmuz'da Saka ve Londra Büyükelçisi Ruşen Eşref Ünaydın'ın ABD Büyükelçisi John G. Winant ile yapmış olduğu görüşmeden de istenilen netice alınamadı.⁶⁴ ABD, Sovyetlerle ters düşmek istemediği gibi Sovyetler'in üs taleplerine de karşı çıkmıyordu. Zira kendisinin Brezilya, Ekvator ve Portekiz başta olmak üzere çok sayıda ülkede üsleri vardı. Bu esnada atom bombası geliştirme çalışmaları büyük bir gizlilik içinde devam ediyordu.

Sovyetler, Boğazlardaki taleplerine ek olarak Kars ve Ardahan konusunda da ısrarcıydı ve bu toprakların, buldukları alana sığmayan Gürcülere ve Ermenilere verileceği söyleniyordu.⁶⁵ Nitekim ABD'deki Ermeni diasporası Lozan Antlaşması'nın onay sürecindeki tavrına benzer şekilde Kars ve Ardahan'ın Sovyetler'e bırakılması için bir kez daha harekete geçmişti. Ermeniler benzer talepleri, iki ay önceki San Francisco Toplantıları esnasında da dile getirmişlerdi.⁶⁶

Her gün biraz daha gerilen sinir harbiyle tırmandırılan Sovyet talepleri karşısında Türkiye'nin politikası, Montrö'nün uluslararası bir toplantı ile ele alınması, diğer taleplerin ise kesinlikle reddedilmesi şeklindeydi. Türkiye, Potsdam'da Boğazlarla ilgili bir karar verilecekse bunun savaş öncesinde Çekoslovakya'ya yapıldığı gibi değil, kendi görüşü alınarak gerçekleştirilmesini istiyordu. Türk tezlerine sadece İngiltere destek veriyordu ve İngiliz Büyükelçisi Sir A. Clark Kerr Ruslara, "*Türkiye'ye yönelik toprak ve üs taleplerinin kabul edilmeyeceğini ve taleplerin Stalin tarafından Yalta'da verilen sözlere aykırı olduğunu*" bildirmişti.⁶⁷ Stalin, tek başına İngiltere'den gelen reddin bir pazarlık kozu olduğunu düşünüyor ve ABD'nin mütereddit tutumundan cesaret alarak sinir harbini tırmandırıyordu.

Stalin-Molotov ikilisinin beklentilerinin aksine Yalta görüşmesinin ardından Balkanlarda yaşanan gelişmeler İngiltere'nin tutumunu daha da sertleştirmiş, Türkiye, Sovyet tehditlerine boyun eğmemişti. Bu kararlı tutumu sayesinde, toprak talepleri ve Türk Boğazları ile ilgili anlaşmazlıkta Sovyet isteklerini karşılayacak bir uzlaşmaya ulaşamadı. Ayrıca hem İngiltere hem de ABD Yalta Konferansı'ndan sonra geçen dört aylık sürede Stalin'e güvenlerini kaybetmişlerdi fakat ABD Sovyetlere karşı Türkiye'yi desteklemeyerek

⁶² *FRUSDP*, C: I, 1945, s. 1047.

⁶³ *Cumhuriyet*, "Dışişleri Bakanımız Londra'da", 11 Temmuz 1945. s. 1, 3; *Cumhuriyet*, "Hasan Saka, Eden Mülakatı", 12 Temmuz 1945. s. 1, 3.

⁶⁴ *FRUSDP*, C: I, 1945, s. 1052.

⁶⁵ *BCA*, Fon 30100, Kutu 101, D. 632, S. 3.

⁶⁶ Doğan Nadi, "Amerika'daki Ermeni Meselesinin İyüzü", 31 Temmuz 1945. s. 2; *Cumhuriyet*, "Amerika'daki Ermenilerin Hezeyanları", 22 Temmuz 1945. s. 1.

⁶⁷ *FRUSDP*, C: I, 1945, s. 1048.

orta bir yol tutmuştu. Müttefikler arasındaki güven bunalımında Stalin'in Yalta sonrasındaki davranışları ve vermiş olduğu taahhütleri tutmamasının büyük etkisi vardı.⁶⁸ Yalta'dan iki ay sonra Almanya yenilmiş, Stalin savaş sonrasında Avrupa'da daha etkin bir rol oynamak, Balkanlar ile Karadeniz'de egemenlik alanını genişletmek, Uzakdoğu'da ise Pasifikteki etkinliğini garanti altına almak için yeni yayılmacı politikaları uygulamaya koymuştu. Stalin'in örtülü amaçları ile İngiltere'nin Akdeniz güvenliğine verdiği önem aslında Soğuk Savaşın öncül işaretleriydi fakat özellikle ABD halen bir uzlaşının mümkün olduğunu düşünüyordu. Potsdam Konferansı zikredilen şartlar altında toplandı.

Potsdam Konferansı'nın Açılması

Roosevelt'in ani ölümünden sonra ABD Başkanlığı görevine gelen Başkan Yardımcısı Truman ve İngiltere Başbakanı Churchill Yalta'da olduğu gibi Berlin'e de aynı gün ulaşmışlardı. Konferansta, devlet başkanı düzeyindeki toplantılar, yuvarlak masa etrafında her bir başkanın yanında dört kişi oturabilecek şekilde yapılmıştır. Konferans salonuna ilk kimin gireceği tartışmaları üzerine, her üç liderin de ayrı kapılardan geçerek aynı anda salona girmesi şeklinde bir ara formül oluşturulmuştur.⁶⁹ Toplantı esnasında masa etrafında toplam on beş kişi oturabilmekteydi. Genel oturma düzenine göre; devlet başkanı ortada, solunda dışişleri bakanı, sağında danışmanı ve onun sağında tercümanı ve diğer danışman da dışişleri bakanının solunda oturmaktaydı. Oturma düzeni toplantı konusuna göre değişebilmekteydi. Kesin uyulması gerekli bir kural olmamakla birlikte normal olarak konferans salonunda bir devletin aynı anda 10 kişiden fazla temsilcisi bulunmuyordu. Devlet başkanları toplantılarında, genellikle devlet başkanları, İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin'in göreve başlamasından sonra daha çok olmak üzere, dışişleri bakanları ve nadiren diğer temsilciler de yer almıştır. Konferansın önceden ilan edilmiş bir gündemi ya da toplantı konularını belirleyen planı yoktu. Konferans öncesinde üç ülkenin diplomat ve askeri yetkilileri ele alınacak konuları kararlaştırmışlardı.

Potsdam Konferansı, Yalta sonrasındaki önemli gelişme ve hazırlıklardan sonra toplandı. Kalp krizi geçiren Stalin henüz Potsdam'a ulaşmadığı için 16 Temmuz günü başlaması planlanan ilk toplantı ertelendi ve Müttefik dışişleri bakanları, Stalin Potsdam'a geldiğinde yapılacak olan ilk toplantı için bir araya gelerek gerekli hazırlıkları yaptı. Ertesi gün Stalin Potsdam'a geldi ve akşamüzeri devlet başkanları düzeyindeki ilk toplantı yapıldı. İlk gün toplantısı oldukça neşeli bir havada başlamış ve yaklaşık iki saat sürmüştür. İlk toplantıya ABD 15, İngiltere 20 ve SSCB 8 temsilci ile katıldı. ABD ve İngiliz

⁶⁸ *Cumhuriyet*, "Rusya'nın Emelleri", 20 Mayıs 1945. s. 1, 3.

⁶⁹ Morgenthau, *a.g.e.*, s. 87.

temsilciler asker ağırlıklıydı.⁷⁰

16 Temmuz günü Müttefik Genelkurmay Başkanları arasında yapılan toplantıda, ABD'nin II. Dünya Savaşı başından itibaren uygulamaya koyduğu kiralama ve ödünç verme yasası (*lend-lease*) kapsamındaki askeri ekipmanın kullanımı ve bu ekipmanın Japonya ve diğer işgal bölgelerinde devam etmesine yönelik talep görüşüldü. Kiralama ve ödünç verme yasası Kongre'den sadece savaş süresince uygulanmak üzere geçirilmişti ve şimdi bu talebin genişletilmesi gündeme gelmişti.⁷¹ ABD prensipte ekipmanın, talep edilen amaçla kullanılmasını kabul ediyordu. Fakat kiralama ve ödünç verme yasası Almanya mağlup olduktan sonra Kongre'de de tartışma konusu olmuştu. Bazı senatörler zikredilen yasaya artık gerek olmadığını söylerken, Truman, yasanın Japonya yenilinceye kadar yürürlükte kalmasını istiyordu.⁷² Türkiye, artan Sovyet tehditleri karşısında ABD'nin savaş sonrası fazlalık harp malzemelerinden kiralama ve ödünç verme kapsamında verilenleri satın almayı planlıyordu.⁷³

Aynı gün Truman ile Churchill arasında yapılan görüşmede Konferans'a yönelik herhangi bir konuya değinilmeksizin, Pasifik Okyanusu ve Japonya'daki gelişmeler dahil olmak üzere genel konular üzerinde konuşuldu. Truman hatıratında “... *Churchill'e toplantıya [Konferansa] sunmak üzere bir gündemim olduğunu söyledim... O ise kendisinin bir gündeme ihtiyaç duymadığı cevabını verdi... Çok sayıda konu hakkında tartışmamıza rağmen Churchill ile aramda hiçbir konuda hiçbir zaman çok ciddi bir anlaşmazlık olmamıştır*” demektedir.⁷⁴ Türkiye'de ise Boğazlar konusunun ele alınacağı bilindiği için Konferans ile ilgili endişeler vardı.⁷⁵ Konferans sonrası barışta anlaşılabilceği gibi yeni bir savaşın da çıkması olasıydı.

Konferansın açılış günü olan 17 Temmuz'da, Yalta'da yapıldığı gibi ABD, İngiltere ve SSCB dışişleri bakanlarının devlet başkanlarından ayrı olarak toplanmasına ve kendilerine havale edilen konuları ele almasına karar verildi. Aynı gün Truman, Stalin'in önerisi ve Churchill'in desteği ile oturma başkanlığına seçildi. Daha önce Yalta ve Tahran Konferanslarında selefi Roosevelt oturma başkanlığı yapmıştı. Dışişleri bakanları ise, kendi aralarındaki toplantılarda sıra ile oturma başkanlığı görevini üstlendi. Truman, toplantı öncesi Stalin ile öğle yemeği yemişti ve hatıratında bu ilk görüşmeyi, “*Stalin etkileyiciydi, dünya ve kendimiz için tatmin edici bir anlaşma elde edebileceğimizi düşündüm*” şeklinde kaydetmiştir.⁷⁶ Zikredilen görüşmelerin

⁷⁰ *FRUSDP*, C: II, 1945, s. 13.

⁷¹ *FRUSDP*, C: II, 1945, s.

⁷² *FRUSDP*, C: II, 1945, s. 33; Truman, *a.g.e.*, s. 258-260.

⁷³ *BCA*, Fon 30100, Kutu 52, D. 345, S. 1; *BCA*, Fon 30100, Kutu 101, D. 345, S. 22.

⁷⁴ Truman, *a.g.e.*, s. 376-377.

⁷⁵ *Cumhuriyet*, “Üçler Konferansı Bugün Açılıyor”, 16 Temmuz 1945. s. 1.

⁷⁶ Truman, *a.g.e.*, s. 378.

yapıldığı gün, Meksika çölündeki atom bombası denemesinin başarılı olduğu haberi Potsdam'a ulaştı. Bu haber Truman ve Churchill tarafından memnuniyetle karşılandı. Churchill, böylece Japonya'nın yenilmesi için artık Sovyetler'e ihtiyaç olmadığını düşünüyordu. Böylece Avrupa üzerindeki Pazarlıkta ABD ile İngiltere'nin eli güçlenmişti.⁷⁷

İlk toplantıda Truman, I. Dünya Savaşı'nda yapılan hataların tekrarlanmaması ve Versay'dan farklı olarak bu sefer barışı temin eden bir antlaşmanın imzalanması gerektiğini söyledi. Ayrıca, BM'nin daimi üyeleri olan ABD, Çin, Fransa, İngiltere ve Sovyet dışişleri bakanlarının bir kurul oluşturarak ayrı toplantılar yapmasını da önerdi. Stalin, Çin'in Avrupa konularını görüşecek böyle bir kurula katılmasına karşı çıkarak bu öneriyi kabul etmedi.⁷⁸ Truman'ın ısrarı sonucu Stalin, Çin dışişleri bakanının bakanlar kuruluna katılmasına razı oldu. Bu dönemde Çin'de, Sovyet karşıtı Milliyetçiler iktidardaydı.

Truman açılışta yapmış olduğu konuşmada; Romanya, Polonya, Yunanistan, Bulgaristan ve İtalya ile ilgili konulara değinmiş, fakat Türkiye'den ya da Boğazlardan bahsetmemişti. Stalin ise, Alman ticari filosunun ve donanma gemilerinin paylaşılması, mağlupların tamirat borcu ödemesi, BM'de Rusya'nın idaresinde Vesayet Konseyi kurulması gibi konuların gündeme alınmasını istemiş, fakat o da ilk başta ne Türkiye ne de Boğazlardan bahsetmemişti. Churchill'in önerisi ile Polonya sorunu da gündeme eklenmişti.⁷⁹ Sovyetler, Alman donanmasının ve endüstriyel malzemelerinin kendilerine verilmesinde ısrarcıydı. Churchill Alman donanmasının paylaşılmasına karşı çıkarak batırılmasını önerdiğinde Stalin, "paylaşalım, siz kendi hissenizi istiyorsanız batırın" cevabını verdi.⁸⁰ Stalin, Alman donanma ve ticari filosunun üçte birini istiyordu. Churchill ile Truman ise gemilerin Japonya'ya karşı kullanılacağını ileri sürerek bu teklifi kabule yanaşmıyordu.

Konferansın ilk gün toplantısında Türkiye ve Boğazlar konusunda herhangi bir şey söylenmemiş olmasına rağmen, Truman hatıratına, "...Stalin'in sözlerine sadık kalan bir adam olmasını umuyorum... Bunu bekleyip göreceğiz... Stalin ve Churchill'in, çatışması kaçınılmaz kendi talepleri olduğundan haberdarım. Stalin'in kendisinden önceki tüm çarların yaptığı gibi [Türk] Boğazları[nı] Rusya için isteyeceğini biliyorum," dedikten sonra, "Churchill, ise Akdeniz'in güvenliğini güçlendirmeye ve bu denizi kontrol etmeye çalışacaktır" kaydını düşmüştür. Truman hatıratına ayrıca, "Stalin'in İngilizce anlayabildiğinden kuşkulandığımı da" yazmıştır.⁸¹

İlk gün toplantısından sonra 18 Temmuz akşamı Churchill, Stalin ile yapmış olduğu özel görüşmede; "Rusya'nın, Atlantik, Karadeniz ve Kiel

⁷⁷ Truman, *a.g.e.*, s. 458; Churchill, *a.g.e.*, s. 551-554.

⁷⁸ *FRUSDP*, C: II, 1945, s. 225; Truman, *a.g.e.*, s. 380.

⁷⁹ Truman, *a.g.e.*, s. 381-383.

⁸⁰ Truman, *a.g.e.*, s. 386.

⁸¹ Truman, *a.g.e.*, s. 386.

Kanalı'ndan sıcak denizlere ulaşmasına İngiltere tarafından itiraz edilmeyecektir. Fakat Türkiye'nin tehdit edilmesinin kabulü de mümkün değildir" dedi. Bu sözler üzerine Stalin "Montrö ve Kars ile Ardahan'ı kapsayan toprak talepleri, Türk tarafından gelen ittifak antlaşması teklifi üzerine yapılmıştır" cevabını verdi.⁸² Churchill'in, Stalin'in niyetini öğrenmeye ve Türkiye'ye yönelik taleplerinde blöf yapıp yapmadığını anlamaya yönelik bu ilk girişiminde Stalin, Sovyet taleplerinin arkasında duran kararlı bir tutum sergilemişti.

Konferansın ilerleyen günlerinde Stalin'in Balkanlar'daki Rus etkinliğini; Tito idaresindeki Yugoslavya, Macaristan, Finlandiya ve Romanya dahil tartışmaya niyeti olmadığı anlaşıldı. Stalin, İtalya'nın da cezalandırılmasını istiyordu ve bu sayede Afrika'daki İtalyan sömürgeleri üzerinde vesayet idareleri kurarak İtalya ile Balkanlar üzerinden Akdeniz'e ulaşmayı hedefliyordu. Toplantıların ilk günlerinde Polonya, İtalya, İspanya ve Balkanlarla Almanya'nın sınırları tartışıldı. 22 Temmuz tarihine kadar yapılan resmi görüşmelerde ne Türkiye ne de Boğazlar Konferansı gündemine gelmedi. Lakin Truman'ın da hatıratında belirttiği gibi Boğazlar konusu mutlaka gündeme getirilecek ve Stalin tarafından Montrö Sözleşmesi'nin iptali ya da tadili istenecekti. Bunun için uygun an bekleniyordu.

Boğazlar Konusunun Konferans Gündemine Gelmesi

Türk Boğazları konusu açılıştan dört gün sonra gündeme geldi. Churchill, 20 Temmuzdaki görüşmelerde "Türkiye en ihtiyaç duyulan zamanda savaşa Bulgaristan tehdidi nedeniyle girememiştir" demişti. Böylece Türkiye'nin savaşa Müttefikler tarafında katılmamasına Stalin tarafından yöneltilen eleştirilere cevap verilmesi amaçlanmıştı.⁸³ 21 Temmuz Cumartesi günü yapılan Dışişleri Bakanları Komitesi toplantısında; Truman, Churchill ve Stalin'in uzlaşmaya varamadığı konular sırasıyla ele alındı. Alman ekonomik sorunları, Polonya sorunu, Yalta Anlaşması'nın uygulanması, Alman ve İtalyan uyduları görüşüldükten sonra en son Türkiye gündeme geldi. İngiliz Dışişleri Bakanı Eden Dışişleri Bakanları toplantısında Molotov'a, Montrö ve Türk-Sovyet ilişkilerini görüşmek istediklerini söylemişti.⁸⁴ Böylece Türkiye ve Boğazlar konusu İngiltere tarafından Konferans gündemine getirilmişti. Fakat 21 Temmuz'da ağırlıklı olarak Polonya'nın geleceği ile Balkan devletleri arasındaki sınırlar ele alındı ve Türkiye konusu bir sonraki gün yapılacak toplantıya kaldı.

Ertesi gün görüşmelerinde de yine ilk olarak Polonya konusu ve Balkan Devletleri ele alındı. Truman Yalta Konferansı'ndaki kararı okuyarak

⁸² Churchill, *a.g.e.*, s. 548-549.

⁸³ *FRUSDP*, C: II, 1945, s. 171, 179.

⁸⁴ *FRUSDP*, C: II, 1945, s. 186.

Polonya'nın sınırlarının buna göre çizilmesinin önemine dikkat çekti. Sınırın Polonya temsilcilerinin görüşü alınarak çizilmesine karar verilmişti. Bundan sonra Molotov'un söz alması ile vesayet konseyi ve San Francisco kararları ele alındı. Stalin ve Molotov ikilisi, Baltık devletleriyle eski İtalyan sömürgeleri üzerinde kendilerine ait bir vesayet konseyi kurmak istiyorlardı. Bu talep büyük olasılıkla pazarlık kozu olarak ileri sürülüyordu.

Polonya, sabah Bakanlar Komitesi'nde de görüşülmüştü. Akşamüzeri oturumunda Stalin, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'da yapılması planlanan serbest seçimlere ABD ile İngiltere'nin gözlemci göndermesine karşı çıktı. Stalin, Polonya'da Sovyet güdümündeki Lublin Hükümeti'nin idarede kalmasını ve daha önce de söylendiği gibi Libya dahil İtalyan sömürgelerinin Sovyet vesayetine bırakılmasını istiyordu. Benzer talep Molotov tarafından San Francisco Konferansı'nda ABD Dışişleri Bakanı Edward Stettinius'a da söylenmiş, fakat Sovyetlerin Afrika topraklarına, Akdeniz'in güney sahillerine inmesi anlamına gelecek bu talep ciddiye alınmamıştı.⁸⁵ Stalin'in söz konusu pazarlık blöfünü ne Churchill ne de Truman kabul etmedi ve gündemdeki üçüncü başlık olan Türkiye sorununa geçildi. İlk olarak Churchill, İngiliz ordusu tarafından kendisine iletilen görüşü de dikkate alarak; 1944 yılı Ekim ayında Moskova'da Stalin ile yapmış olduğu görüşmeyi hatırlatarak konunun daha önce Stalin ile görüşüldüğünü ifade etti, Sözlerini, Montrö Sözleşmesi'nin yeniden düzenlenmesinin çok önemli hale geldiğini, İngiltere'nin Stalin'in yeniden düzenleme teklifini kabul ettiğini belirterek sürdürdü. Bununla birlikte bu tür bir düzenlemenin Japonya hariç diğer imzacılar tarafından (Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği, Yugoslavya, Türkiye ve daha sonra İtalya) yapılması gerektiğini ve Sovyetler'in Türkiye'yi tehdit etmemesinin önemli olduğunu söyledi.⁸⁶

İngiliz ordusu, Sovyet savaş gemilerinin Türk Boğazları'ndan serbestçe geçerek Akdeniz'e inmesinin Orta ve Yakındoğu'daki İngiliz çıkarları için büyük bir tehdit oluşturacağı kanaatindeydi.⁸⁷ Hatta 11 Temmuz'daki ordu raporunda Sovyetler'in Türk Boğazları'na, dolayısıyla İstanbul'a hakim olmasını engellemek için Cebelitarık ile Süveyş üzerinde kısmi uluslararası kontrol kurulması bile kabul edilebilir bulunuyordu. Nitekim, İngiliz yetkililer Haziran ayındaki Sovyet tehditleri sonrasında Türkiye'ye güvence vermişler ve 11 Temmuz'da Dışişleri Bakanı Eden, Hasan Saka'ya bu güvenciyi tekrarlamıştı. Ayrıca Moskova Büyükelçisi A. Clark Kerr'e, "*Sovyet taleplerinin kabul edilmeyeceğinin ve taleplerin kurulmakta olan dünya organizasyonunun (BM) ruhuna aykırı olduğunun*" Molotov'a bildirilmesi talimatı verilmişti. Dolayısıyla Churchill, Boğazlar konusunu açarak, 18 Temmuz görüş-

⁸⁵ FRUSDP, C: II, 1945, s. 255.

⁸⁶ FRUSDP, C: II, 1945, s. 256; Macfie, *The Straits Question...*, s. 78.

⁸⁷ BCA, Fon 30100 Kutu 101, D. 624, S. 10.

mesinden sonraki İngiliz itirazları karşısında Sovyetler'in pozisyonunu öğrenmek istemiştir.⁸⁸

Almanya yenildikten sonra Sovyetler, Bulgaristan sınırına kuvvet kaydırmıştı. Öte yandan başını *İzvetsiya*'nın çektiği devlet güdümlü Sovyet basını tarafından 1944 yılından beri Türkiye aleyhtarı kesintisiz bir yayın politikası sürdürüyordu.⁸⁹ Truman hatıratında konu hakkında ilk konuşanın Churchill olduğunu “[Churchill'in] Montrö [Boğazlar] Sözleşmesinde değişiklik yapılabileceğini ve kendisinin Rus [savaş] gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçmesini kabul edebileceğini söylediğini” kaydetmektedir.⁹⁰ Truman'ın kaydından, Türkiye ve Boğazlar konusunun, Bakanlar Komitesi toplantısı öncesindeki özel konuşmalarda da gündeme geldiği anlaşılmaktadır.

Churchill sözlerine devam ederek ayrıca Stalin'e “Türkiye’yi tehdit etmemelisiniz, Bulgaristan sınırına yığılan Bulgar, Rus askerleri ve Sovyet basınındaki devamlı Türk aleyhtarı yayınlar ve Türk Büyükelçisi [Selim Sarper] ile Molotov arasındaki [Moskova] görüşmesinde Molotov’un Türkiye’nin doğu sınırlarından toprak [Kars ve Ardahan] ile Boğazlardan üs istemesi Türkiye’de paniğe neden olmuştur, bundan kaçınmalısınız” dedi. Bunun üzerine Molotov, “ilk girişim Türk Büyükelçisi vasıtasıyla Rusya ile ittifak için Türkiye’den geldi, 1921 yılında [16 Mart Moskova Antlaşması] Sovyet Ermenistanı’ndan ve Gürcistanı’ndan bir kısım Türkiye’ye bırakılmıştır, biz sadece ittifak anlaşmasından önce bu sorunun çözülmesi konusunda ısrarcı olduk” cevabını verdi. Molotov konuşmasını, “Türk hükümeti Karadeniz Boğazları, Kars ve Ardahan ile ilgili sorunları çözmeye razı gelmezse Sovyet Hükümeti diğer Karadeniz kıyıdaş devletleriyle kendi başına Boğazlar [rejimini] düzenleyen bir antlaşma yapacaktır” şeklinde tamamladı.⁹¹ Görüldüğü gibi, Churchill’in Sovyetler’i uyaran nota sertliğindeki sözlerine Stalin ile Molotov ikilisi aynı sertlikte cevap vermiş, hatta Türk Boğazları’nda bir *fait accompli* düzenleme yapılmasından çekinilmeyeceği vurgulanmıştı.

Karadeniz’e kıyıdaş olan devletler, Gürcistan, Romanya, Bulgaristan ve Ukrayna idi. Dört devlet de Sovyet işgali altındaydı ve bu devletlerle antlaşma yapılacağı şeklindeki beyan tamamen bir formaliteydi. Hem Stalin hem de Molotov, Boğazlarda egemenlik paylaşımı ve Kars ile Ardahan’ın Sovyetlere iadesi konusunda oldukça kararlı bir tutum takınmışlardı. Molotov ayrıca, bu konuların Rusya ile Türkiye arasında ele alınması gerektiğini ima etmiş, haziruna Rus isteklerini açıklayan bir de muhtıra dağıtmıştı.⁹² Rus teklifinde, Montrö’nün iptali, Boğazlar sorununun sadece Türkiye ile Sovyetler arasında

⁸⁸ Macfie, *The Straits Question...*, s. 75-76.

⁸⁹ Jamil Hasanlı, *Stalin and the Turkish Crisis of Cold War, 1945-1953*, Lexington Books, UK, 2011. s. 28-29.

⁹⁰ Truman, *a.g.e.*, s. 413; *FRUSDP*, C: II, 1945, s. 256.

⁹¹ Truman, *a.g.e.*, s. 413; *FRUSDP*, C: II, 1945, s. 257.

⁹² *FRUSDP*, C: II, 1945, s. 258.

çözülmesi ve Boğazlarda Sovyet askeri üslerinin kurulması öneriliyordu.⁹³

Molotov'un son sözleri, Sovyetler'in Boğazlarla ilgili isteklerini yürürlüğe koymak için gerekirse kuvvet kullanmaya niyetli olduğunu da göstermekteydi. Churchill uzun süre böyle bir yaklaşımın Moskova ve Yalta'daki uzlaşından çok farklı olduğunu söyleyerek Sovyet taleplerini frenlemeye çalışmıştı.⁹⁴ Stalin'in sözleriyle Sovyet tutumunun değişmeyeceğinin belli olması üzerine Churchill; "*Boğazlar konusu sadece Rusya ve Türkiye'nin görüşmesi gereken bir konudur şeklindeki yaklaşım İngiltere için kabul edilebilir olmayacaktır*" cevabını verdi. Molotov ise, "*Benzer antlaşmalar 1798, 1805 ve 1833 yıllarında Türkiye ile Rusya arasında imzalanmıştır, Moskova ve Yalta görüşmeleri esnasında Türklerle bir ittifak antlaşması gündemde değildi*" dedi. Molotov'un 1921 Moskova ve 1922 Türk-Ukrayna Antlaşmalarına değil de artık var olmayan Çarlık Rusya'sı ile Osmanlı Devleti arasında imzalanmış antlaşmalara referans vermeyi tercih etmesinin nedeni, bu dönemdeki antlaşmaların Rusya lehine hükümler içermesiydi. Molotov'un son çıkışından sonra Churchill, İngiltere'nin Türkiye'yi bu tür istekleri kabul etmesi için zorlamayacağını ve zikredilen eski antlaşmaları inceleyeceğini söyleyerek tartışmayı sonlandırdı.⁹⁵

Truman tüm bu tartışma esnasında herhangi bir yorumda bulunmamıştır. Oysa Churchill, Mayıs ayı başında gizli bir telgrafla Türkiye ve Boğazlarla ilgili olarak Truman'ı uyarılmıştı.⁹⁶ Dışişleri Bakan Vekili John Grew ise 30 Mayıs'ta Truman'a göndermiş olduğu taslak gündem belgesinde Balkanlarda Yunanistan ile Türkiye'nin ve Ruslar tarafından gündeme getirilirse Montrö Sözleşmesi'nin ele alınacağını bildirmiş, Churchill'in konu ile ilgili telgrafını eke koymuştu. Grew, 14 Haziran tarihli son gündem muhtırasında ise Boğazlar konusunun Ruslar tarafından gündeme getirilirse görüşülmesini önermişti.⁹⁷ Truman, hem Montrö hem de Sovyetler'in Türkiye'ye yönelik taleplerinden haberdardı. Buna rağmen Stalin ve Molotov ikilisiyle Churchill arasındaki karşılıklı atışma esnasında herhangi bir şey söylemeyerek konunun incelenmesi için daha sonraya bırakılmasını önerdi.⁹⁸

Aynı günün akşamı Amerikan heyeti Stalin'in tekliflerini değerlendirerek, Sovyetler'in bir kıta gücü olmaktan ziyade Polonya, Avusturya, Romanya ve Bulgaristan'ı kontrollerinde tutmanın ötesine geçerek İtalyan'ın Akdeniz sömürgeleri ile Türkiye'de üsler istemeye başladıkları, Kore'de ve Hindçin'de vesayet idaresi istedikleri değerlendirmesinde bulundu ve bu

⁹³ Macfie, *The Straits Question...*, s. 78.

⁹⁴ *FRUSDP*, C. II, 1945, s. 258.

⁹⁵ *FRUSDP*, C. II, 1945, s. 258.

⁹⁶ *FRUSDP*, *The Conference of Berlin 1945*, C. I, US Government Printing Office, Washington 1960. s. 7.

⁹⁷ *FRUSDP*, C. I, 1945, s. 159, 170-171.

⁹⁸ Truman, *a.g.e.*, s. 413.

görüş Başkan Truman'a da iletildi. Truman halen, Stalin'in aşırı yayılmacı isteklerinin blöf olduğunu düşünüyordu.⁹⁹ Lakin bu görüşmeden sonra Boğazlara ve Türkiye'ye yönelik ABD tutumu yeniden gözden geçirilmiştir ve 1946 yılının başında Stalin'in blöf yapmadığı anlaşılacaktır.¹⁰⁰ İngiliz Dışişleri Bakanı Eden ise, Montrö'de değişikliğin kabulünün, Akdeniz'den Basra Körfezi'ne kadar oldukça geniş bir alanı Sovyetleştirmek için Stalin'i cesaretlendirdiğine ve şımarttığına karar vermişti. Clement Attlee de Eden ile aynı görüşteydi, fakat ABD'nin tutumunu da dikkate alarak Sovyetler'i durdurmanın tek yolunun "uluslararası kontrol" olduğunu düşünüyordu.¹⁰¹

Ertesi gün, 23 Temmuz Pazartesi toplantısının dört başlığı vardı: Türkiye; Polonya ile Almanya arasındaki Koenisberg'in durumu; Suriye; Lübnan ve İran. Churchill ikinci gün toplantısına evvelki günkü görüşlerini daha da kuvvetlendirerek geldi ve ilk olarak, "*Rusya'nın Boğazlardan üs sahibi olmasına İngiltere razı olamayacaktır, Türkiye'nin de böyle bir teklifi kabul edeceğini sanmıyorum*" dedi.¹⁰² Stalin ise, önceki günkü tavrını yumuşatarak özetle; Türklerin Churchill'e ne dediğini bilmediğini, ancak Rusya'nın Bulgaristan'daki askerlerinin Yunanistan'daki İngiliz askerlerinden daha az olduğunu, Kars'ın Ermenilere; Ardahan'ın ise Gürcülere ait olduğunu, Türkler ittifak antlaşmasından vazgeçerse kendisinin de Kars ile Ardahan talebinden vazgeçeceğini ve Türklerin bölgede yirmi üç tümenlik gücü bulunduğunu ifade etti. Stalin'in vermiş olduğu bilgiye göre Sovyetler'in Bulgaristan'da 30.000 askeri vardı.¹⁰³ Açıkça görüldüğü gibi Stalin ve Molotov, Ankara tarafından teklif edilen dostluk antlaşması için Kars ile Ardahan'ın Sovyetler'e bırakılmasını şart koşuyordu. İttifak antlaşmasından vazgeçilmesi durumunda Kars ve Ardahan'a ilişkin talep de geri çekilecek, ancak Boğazlar konusunda geri adım atılmayacaktı. Stalin'in sözleri, Sovyetler'in, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılındaki baskı ve iç işlerine müdahale odaklı Çarlık politikasını tekrar uygulamaya koyma niyetini göstermekteydi.

Truman hatıratında Stalin'in, "*sınırlar Çar döneminde olduğu gibi değiştirilmelidir*" dediğini nakletmektedir. Truman ayrıca Rusya için donmayan bir liman verilmesini kabul ettiklerini de söylemektedir.¹⁰⁴ Zikredilen liman ya Kiel Kanalı'nın Rusya tarafından kullanılmasıyla ya da Türk Boğazları'ndaki Sovyet isteklerinin karşılanması ile mümkün olacaktır.

Stalin bunlara ek olarak; "*Montrö, Sovyetlere karşıdır ve Türkiye'ye çok fazla hak vererek İngiltere'nin desteklediği küçük bir devlet [Türkiye], Sovyetler'in boğazını sıkılmaktadır. Sovyetler, Boğazlarda Japonya kadar*

⁹⁹ FRUSDP, C: II, 1945, s. 260.

¹⁰⁰ Akis Kalaitzidis and Gregory W. Streich, *US Foreign Policy*, Greenwood, USA, 2011. s. 135-145.

¹⁰¹ Macfie, *The Straits Question*., s. 77.

¹⁰² FRUSDP, C: II, 1945, s. 302.

¹⁰³ FRUSDP, C: II, 1945, s. 303.

¹⁰⁴ Truman, *a.g.e.*, s. 414, 416.

hakka sahiptir” şeklinde bir konuşma yaptıktan sonra Cebelitarık, Süveyş ve Panama Kanallarıyla ilgili aynı durum olması halinde ABD ya da İngiltere’nin nasıl hareket edeceğini sordu. Bunun yanı sıra Türkiye’nin Boğazları korumak için çok zayıf olduğunu, nasıl ABD Panama, İngiltere Süveyş Kanalı koruyorsa Rusya’nın da karmaşa durumunda Boğazları korumak istediğini belirtti. Dolapdere’deki üs talebinden geri adım atarak, “*Boğazlar yakınında Sovyet gemilerinin tamir edilebileceği, yakıt alabileceği, gerektiğinde Boğazlara müdahalede bulunabileceği ve sığınabileceği bir üsse de razı olabileceğini*” söyledi.¹⁰⁵ Stalin Türkiye’nin zayıf olduğunun farkındaydı ve Boğazlarda üs talebinden geri adım atmak niyetinde değildi. Fakat ABD’nin Boğazlar konusunda İngiltere’nin yanında taraf olması ve olaya karşması ihtimali Stalin’i rahatsız etmiş, bu durum onu geri adım atmak ya da bu şekilde davranmak zorunda bırakmıştı.

Stalin, Molotov, Churchill ve Eden arasında Boğazlarla ve toprak talepleriyle ilgili iki gündür devam eden tartışmalarda sessiz kalmayı tercih eden Truman, Stalin’in son sözlerinden sonra, “*ABD Montrö’nün değiştirilmesine taraftardır, Boğazlar üç büyük güç tarafından güvenliği garanti edilen tüm dünya seyrüseferine açık su yolları olmalıdır, tüm dünyada boğazlar dahil iç sularda seyrüsefer serbestisinin gerektiği kanaatini taşıyorum*” dedi.¹⁰⁶ Truman’ın buraya kadar söyledikleri, dünyada deniz yollarından kaynaklı olası bir savaşı engellemeye yönelik kabul edilebilir bir yaklaşım olarak görünüyordu. Zira Truman da üstü kapalı bir şekilde Boğazlarda bir Sovyet üssüne karşı çıkıyordu ve bu konunun ABD’yi de ilgilendirdiğini belirtiyordu. Fakat bu noktadan itibaren Truman, Churchill’den farklı olarak Stalin’in Türkiye’den toprak isteklerine yeşil ışık yakarak düşüncesini “*toprak sorunu Türkiye ile Rusya arasında çözülecek bir meseledir*” şeklinde ifade etti.¹⁰⁷ Truman’ın bu sözleri, Stalin’in Türkiye’ye yönelik toprak taleplerinde serbest bırakılması anlamına geliyordu.

Churchill ise, Rus ticaret ve savaş gemilerinin savaş ve barış zamanında Boğazlardan serbestçe geçebilmesini kabul ederek Montrö’nün değiştirilmesine razı olduğunu, Truman’ın Boğazlarla ilgili söylediklerini paylaştığını, Stalin’in Boğazlarda ya da İstanbul yakınında üs talebinden vazgeçeceğini umduğunu ve diğer su yolları ile Kiel Kanalı, Tuna ve Ren’in de serbest kullanıma açık olması gerektiğini söyledi.¹⁰⁸ Böylece, Montrö değiştirilerek Türk Boğazları’nın egemenliğinin Sovyetlerle paylaşılması konusunda anlaşmaya varıldı. Stalin, Türkiye ile ilgili isteklerini hemen hemen elde etmişti. Önündeki tek engel Churchill olarak gözükiyordu. Boğazlarla ilgili son karar, Stalin’in isteğiyle Truman’ın sunmuş olduğu öneri tercüme edilerek

¹⁰⁵ FRUSDP, C: II, 1945, s. 303.

¹⁰⁶ FRUSDP, C: II, 1945, s. 304.

¹⁰⁷ Truman, *a.g.e.*, s. 416; FRUSDP, C: II, 1945, s. 305.

¹⁰⁸ FRUSDP, C: II, 1945, s. 305.

görüşülünceye kadar ertelendi ve Koenigsberg'in Sovyetler'e bırakılması, Viyana'nın boşaltılması ile Suriye ve Lübnan konuları ele alındı.

Aynı gün akşam yemeğinde Stalin Churchill'e "*Bize Marmara [Denizinde] müstahkem bir konum vermeyi reddediyorsunuz. Bu durumda [Yunanistan] Dedeğaç'ta bir üs kurmamıza itirazınız olur mu?*" şeklinde bir soru yöneltti. Churchill bu beklenmedik soruya "*Rusya'nın sıcak denizlere inmesini arzu etmekteyim*" cevabını verdi.¹⁰⁹ Churchill ile yapmış olduğu bu son konuşmadan, Stalin'in Türk Boğazları ile ilgili talebinden vazgeçtiği düşünülebilir. Fakat sonraki gelişmeler, Stalin'in asıl niyetini beyandan kaçınarak Churchill'in pozisyonunu öğrenmeye çalıştığını gösterecektir. Ertesi gün Truman atom bombası denemeleri hakkında Stalin'e bilgi verdi. Truman, konuşma sırasında Stalin'in Rus bilim adamlarını göndererek söz konusu teknolojiyi inceleme teklifini geçiştirmişti.¹¹⁰ Potsdam'da zikredilen pazarlıklar yapılırken Türkiye'de endişeli bir bekleyiş vardı ve gelişmeler yakından takip ediliyordu.¹¹¹

24 Temmuz günü ilk gündem yine ağırlıklı olarak İtalya, İspanya, BM, Polonya ve Balkanlardı. Stalin, Truman ve Churchill arasında öğleden sonra yapılacak görüşmenin ikinci başlığı Türk Boğazları'ydı. Stalin, Truman tarafından önceki gün sunulan ve Churchill tarafından da desteklenen iç suyolları, Ren, Tuna ve Türk Boğazları'nın güvenliğinin üç büyük devlet tarafından sağlanması önerisini kabul etmedi. Zira bu durumda ABD de Boğazlar konusuna müdahil olmuş olacaktı ve böyle bir müdahillik ileriye yönelik Sovyet planlarını akamete uğratabilecek bir durumdu. Stalin, Rus savaş gemilerinin her durumda Boğazlardan serbestçe geçmesinin garanti edilmesini ve bunun için üç büyük devletin birlikte Türkiye'ye baskı yapmasını istiyordu.¹¹² Molotov, İngiltere ve ABD'nin Sovyet teklifini kabule yanaşmaması üzerine, aynı rejimin Süveyş Kanalı'na da uygulanmasını isteyerek İngiltere'nin pozisyonunu değiştirmeye çalıştı, fakat başarılı olamadı.¹¹³ Teklif reddedilince Stalin, ABD'nin dahlini engellemek için konunun Türkiye ile görüşüleceğini söyleyerek diğer başlığa geçilmesini istedi. Kolaylıkla anlaşılacağı gibi Stalin, müttefiklerini razı edemeyeceğini anlayınca Boğazlar sorununu Türkiye'yi tehdit ederek çözmeye karar vermişti. Churchill'in, "*Türkiye ile kimin görüşeceği*" sorusunu "*ABD ve İngiltere kendi başına görüşebilir, Sovyetler Türkiye ile görüşmeleri geçici olarak durdurmuştur, Konferans sonrası bu görüşmeler tekrar başlatılacaktır*" şeklinde cevapladı.¹¹⁴

¹⁰⁹ Churchill, *a.g.e.*, s. 579; *FRUSDP*, C: II, 1945, s. 320.

¹¹⁰ Churchill, *a.g.e.*, s. 580.

¹¹¹ *Ulus*, "Boğazlar Dış İşleri Komisyonunda Görüşülecekmiş", 7 Ağustos 1945. s. 1; *Vakit*, "Boğazlar Dış İşleri Komisyonunda Görüşülecekmiş", 7 Ağustos 1945. s. 1; *Cumhuriyet*, "Boğazlar Rejimi", 30 Temmuz 1945. s. 1.

¹¹² Truman, *a.g.e.*, s. 424; *FRUSDP*, C: II, 1945, s. 365-366.

¹¹³ Truman, *a.g.e.*, s. 425.

¹¹⁴ *FRUSDP*, C: II, 1945, s. 366.

Bu görüşme, Boğazların detaylı olarak son kez ele alındığı resmi görüşmelerdir ve Truman, Stalin'in Türkiye'ye yönelik isteklerine çok fazla karşı çıkmama politikasını bu görüşmede de devam ettirmiştir. Molotov, 29 Temmuz'da Truman ile yaptığı özel görüşmede de Boğazlar konusunu gündeme getirmedi.¹¹⁵ Türk Boğazları, 31 Temmuz'da "Uluslararası suyolları" konusu görüşülürken tekrar gündeme geldi. Ancak Stalin, "*Karadeniz [Türk] Boğazları konusunun ertelendiğini söyleyerek*" yeni bir tartışma açmaktan kaçındı. Diğer suyollarının müzakeresi de dışişleri bakanları görüşmesine bırakıldı. 1 Ağustos'ta yapılan toplantıda Stalin, Türk Boğazları ile ilgili herhangi bir açıklama olmadığı için konferansın resmi tebliğini müzakere etmeyeceğini söyledi.¹¹⁶ Bu esnada İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Stalin'in Boğazlarda egemenlik peşinde olduğunu, savaş süresince gösterdiği tutum nedeniyle Türkiye'yi cezalandırmak istediğini, bu amaçla çıkarları doğrultusunda doğru söylemediğini ve Bulgaristan'da söylendiğinden daha fazla Rus askeri bulunduğunu rapor etmiştir.¹¹⁷

Devlet başkanlarının 1 Ağustos'taki son toplantısında Stalin, artık Montrö Sözleşmesi'nin tadilini değil tamamen iptal edilerek Boğazların Türkiye ile Rusya arasında ortak kontrol edilmesi isteğini ileri sürdü. Fakat Stalin'in itirazına rağmen konferansın kapanış tebliğinde Türk Boğazları ile ilgili herhangi bir görüş yer almadı. Boğazlar, Ruhr Havzası, uluslararası iç suyolları, Avrupa İçi Taşımacılık Konferansı, Müttefik Kontrol Kurulu, Askeri Komutanlara Direktifler ve Doğu Avrupa'daki Müttefik mülkleri ile birlikte, herhangi bir açıklama yapılmadan konferans protokolüne konuldu. Alman karara göre; Montrö Sözleşmesi'nin tekrar gözden geçirilerek bazı maddelerinin değiştirilmesi kabul edilmişti ve bu konuda her üç devlet ayrı ayrı Türkiye ile görüşecekti.¹¹⁸ Boğazlarla ilgili madde Sovyetler'in vermiş olduğu teklif üzerine ve teklif ettikleri şekilde kamuoyuna açıklanmayan konferans protokolünde yer almıştı.¹¹⁹

Protokolde yer alan maddeler açıklanmadığı için tebliğ Türkiye'de memnuniyetle karşılandı. Zira tebliğde Boğazlar ya da Türkiye ile ilgili başka bir konunun yer almaması bu konuda herhangi bir karar alınmadığını gösteriyordu.¹²⁰ Böylece Potsdam'da Boğazlar ya da diğer Rus istekleri elde edilememiş, fakat Stalin Türkiye'ye tek başına baskı yapma imkânı bulmuştu. Konferans'ta ayrıca; Fransa ve Milliyetçi Çin dahil beş müttefik ülke dışişleri bakanlarının bir kurul oluşturması ve kurulun ilk toplantısını 1 Eylül'de

¹¹⁵ Truman, *a.g.e.*, s. 441-442.

¹¹⁶ *FRUSDP*, C: II, 1945, s. 577.

¹¹⁷ Macfie, *The Straits Question...*, s. 79-80.

¹¹⁸ *FRUSDP*, C: II, 1945, s. 527, 606, 1444, 1497, 1499.

¹¹⁹ *FRUSDP*, C: II, 1945, s. 1600.

¹²⁰ *Cumhuriyet*, "Konferansın Kararları", 3 Ağustos 1945. s. 1; Yavuz Abadan, "Potsdam Kararları", *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1945. s. 1, 3.

Londra'da yapması kararlaştırıldı. Kurul, Potsdam'dan arda kalan sorunları ele alacaktı ve Boğazlar da çözüm aranacak sorunlar arasında idi.

Potsdam Sonrası

Potsdam Konferansı resmi olarak sonuçlandıktan birkaç gün sonra, Meksika çölündeki denemelerin başarılı olması üzerine, önce Hiroşima ve sonra Nagazaki'ye atılan iki atom bombası ile II. Dünya Savaşı Pasifik'te de sona erdi. Churchill hatıratında, "*ilk atom bombası atılmadan önce [Japonya'nın] tüm deniz gücü tükenmişti ve mağlup olmak üzereydi*" itirafında bulunmaktadır.¹²¹ Ayrıca Müttefikler "kayıtsız şartsız teslim" konusunda bu kadar ısrarcı olmasalardı, ne Potsdam görüşmeleri devam ederken Sovyetler aracılığıyla barış isteyen Japonya ne de insanlık böyle bir felaketle karşılaşmayabilirdi. Savaş bittikten sonra Türkiye, Çarlığın yayılmacı politikalarını yeniden yürürlüğe koyma kararlılığında olan Sovyetlerle karşı karşıya kaldı. Bu dönem Türkiye için zorlu bir dönemdir ve Sovyetler'e karşı Ankara'yı destekleyen tek büyük güç İngiltere'dir. 2 Kasım'da ABD, Montrö'ye yönelik teklifini Ankara'ya gönderdi. Buna göre; Boğazlar savaş ve barış zamanında tüm kıyıdaş ülkelerin ticaret ve savaş gemilerine açık olacaktı. Kıyıdaş olmayan ülkeler, uzlaşılan tonajdakiler hariç boğazlardan savaş gemisi geçiremeyecekti.¹²²

Amerikan teklifi Sovyet isteklerine yakındı, zira Stalin savaş gemileri için sınırsız geçiş hakkı istiyordu. Fakat teklif Montrö ile elde edilen tüm kazanımların altını boşaltıyor ve Boğazlar üzerindeki Türk egemenliği sembolik hale geliyordu. Amerika, Potsdam'dan iki ay sonra Pasifikte ve Balkanlarda Sovyetlerle sorun yaşamaya başlamıştı, bu nedenle Sovyet taleplerine yönelik tutum tekrar gözden geçirilmekteydi.¹²³ Teklif, Sovyet taleplerine yakın görülmele birlikte Sovyetlerin Boğazlarda egemenlik paylaşımı tamamen reddediliyordu.

Montrö'nün içini boşaltmasına rağmen Ankara ve Londra, ABD teklifini müzakere etmeyi kabul etti. Teklif, en azından Türkiye'nin egemenliğine zarar vermiyordu ve Sovyetlerle yaşanan kriz bu yolla aşılabılırdi. Sovyetler, zikredilen değişiklikleri yeterli bulmadı. Açıkça görüldüğü gibi Stalin Boğazlarda serbest seyrüsefain değil egemenlik elde etmek istiyordu; bu nedenle de Amerikan teklifini ve üç devletin 18 Ekim'de konunun ortak bir konferansta görüşülmesi önerisini kabul edilebilir bulmamıştı.¹²⁴ Sovyetler, Boğazlar ile Kars-Ardahan taleplerini prestij meselesi haline getirmişti. Bu nedenle de uydu devletlerde, taleplerden vazgeçilmeyeceği propagandası yapıyordu.¹²⁵ Montrö'ye yönelik Sovyet teklifi, Potsdam'dan bir yıl sonra 1946 yılının 7

¹²¹ Churchill, *a.g.e.*, s. 559.

¹²² Howard, *a.g.m.*, s. 182; De Luca, *a.g.e.*, s. 513.

¹²³ Truman, *a.g.e.*, s. 570-576.

¹²⁴ Howard, *a.g.m.*, s. 183; De Luca, *a.g.m.*, s. 413-514.

¹²⁵ *BCA*, Fon 30100, Kutu 111, D. 700, S. 3.

Ağustos ve 24 Eylül aylarında verilmiştir. Ancak savaş sonrasının ilk yılındaki gelişmeler, Sovyetler'in aleyhine bir blok oluşturacak biçimde şekillenmiştir.

1945 yılı sonuna gelirken İsmet İnönü TBMM açılışında yaptığı konuşmada Rus taleplerini kesin bir dille reddetti ve “*yeni bir İttifak antlaşması için görüşmelerden olumlu netice alınmadığını*” söyledi.¹²⁶ Daha sonra yine TBMM’de Aralık ayında Kâzım Karabekir Paşa tarafından yapılan konuşmada, tarihsel gerekçelerle Sovyetler’in Kars, Ardahan ve Boğazlarla ilgili talepleri reddedildi. Karabekir’den sonra söz alan Dışişleri Bakanı Hasan Saka da benzer şeyler söyledi. TBMM galeyana gelmişti ve Sovyet isteklerinin reddi için gerekirse savaşı kabul eden bir hava vardı. Bu esnada Müttefik dışişleri bakanları Moskova’da Türkiye ile ilgili görüşmeler yapıyordu.¹²⁷

Potsdam Konferansı’nın hemen ertesinde, 20 Ağustos’ta Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, Avam Kamarası’nda Boğazlarla ilgili Sovyet taleplerinin dikkatle ele alınacağını bildiren bir konuşma yaptı.¹²⁸ 1945 yılı Kasım ayı sonunda Devlet Bakanı F. Noel Barker Avam Kamarası’nda yapmış olduğu konuşmada, Montrö Sözleşmesi’nin tadilinin kabul edilebileceğini fakat Boğazlardan Sovyetler’e üs verilmesine İngiltere’nin rıza göstermeyeceğini tekrarladı.¹²⁹ Görüldüğü gibi Boğazlar sorununda İngiltere henüz Sovyetler’i tam olarak karşısına almaktan kaçınarak Yalta ve Potsdam’daki pozisyonunu koruyordu. 1946 yılı Şubat ayında İşçi Partisi temsilcisi Philip Price yapmış olduğu konuşmada, 1915 yılında Boğazlardaki Rus egemenliğinin gizli bir anlaşma ile [İstanbul Mutabakatı] tanındığını ve Sovyetler’in, Boğazların uluslararası hale getirilmesini istemekte haklı olduğunu söyledi.¹³⁰ Price’ın bu aykırı çıkışına rağmen, Avam Kamarası Türkiye’ye yönelik Sovyet taleplerini kabul edilebilir bulmuyordu.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki sinir harbinden kaynaklanan tansiyon halka da yansımış, gazetelerde Sovyet aleyhtarı yazılar çıkmaya başlamıştı.¹³¹ 4 Aralık’ta Sovyet yanlısı *Tan* ve *Turquie* gazetelerinin büroları ile Sovyet vatandaşı tarafından işletilen bir dükkân tahrip edildi. Sovyetler, olaylara göz yumulduğu suçlamasında bulundu.¹³² 1946 yılına gelindiğinde Truman, Sovyet yayılcı eylemlerine artık tolerans göstermemeye karar verdi ve bu esnada ABD’nin Moskova Maslahatgüzarı George Kennan’ın göndermiş olduğu uzun telgraf ile soğuk savaşın temelleri atıldı. Böylece ABD, Ortadoğu ile Yunanistan’ın güvenliğini garanti altına alabilmek ve

¹²⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 20; D. VII; 20 Aralık 1945. s. 3-10; *Ulus*, “Dış Politika Durumu”, 2 Kasım 1945. s. 1.

¹²⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 20; D. VII; 1 Kasım 1945. s. 256-261.

¹²⁸ *Hansard UK Parliamentary Papers, House of Commons*, 20 Ağustos 1945, C. 413, s. 297.

¹²⁹ *Hansard UK Parliamentary Papers, House of Commons*, 23 Kasım 1945, C. 416, s. 838.

¹³⁰ *Hansard UK Parliamentary Papers, House of Commons*, 20 Şubat 1946, C. 419, s. 1172.

¹³¹ *BCA*, Fon 30100, Kutu 128, D. 832, S. 3.

¹³² Bilgin vd. *a.g.m.*, s. 41.

Ortadoğu'daki çıkarlarını koruyabilmek için Türkiye'ye yönelik dış politika paradigmasını yeniden şekillendirmek zorunda kaldı. Başkan Truman, 1945 Nisan ayı Ordu Günü'nde yapmış olduğu konuşmada “*Ortadoğu, enerji kaynaklarıyla ekonomik ve stratejik önemdedir ve buradaki güçsüz devletler desteklenecektir*” şeklinde bir beyanda bulundu.¹³³

Daha sonra açıklanacak olan Truman Doktrini'nin ilk taslağı olan bu beyan ile ABD'nin Potsdam'daki mesafeli tavrın aksine, Sovyetlere karşı güçlü bir şekilde Türkiye'yi desteklemeye karar verdiği açıkça görülmektedir. Ayrıca, ABD'nin savaş stratejistleri Mart ayındaki İran krizinden sonra Sovyetler'in Akdeniz'e ve Ortadoğu'ya yayılma amacından emin olmuşlardı. Belirtilen nedenlerle böyle bir girişime izin verilmeyecekti.¹³⁴ ABD, savaş esnasında vefat etmiş olan Washington Büyükelçisi Münir Erteğün'ün cenazesini, donanmanın sembol muharebe gemisi 45.000 tonluk *Missouri* ve refakat gemisi 2.200 tonluk *Power* destroyeri ile birlikte Nisan ayında İstanbul'a gönderdi. *Missouri*, Japonya'nın teslim antlaşmasının imzalandığı gemiydi.¹³⁵ *Missouri*'nin İstanbul'a gönderilmesi ve dört gün İstanbul'da demirlemesi Sovyet taleplerinin kabul edilmeyeceğinin ve Türkiye'nin daha güçlü destekleneceğinin işaretiydi.

Aynı yılın Ağustos ayında verilen ve “Boğazların ortak kontrolünü” isteyen tekliften sonra Beyaz Saray'da yapılan toplantıda Stalin tarafından ileri sürülen taleplerin Türkiye'nin de Sovyet uydusu yapılması yolunda atılmış bir adım olduğuna ve Amerikan çıkarlarının korunması için gerekirse güç kullanılarak Sovyetler'in durdurulmasına karar verildi.¹³⁶ Böylece Boğazlarla ilgili krizde Stalin'in eli gün geçtikçe zayıflamaya başlamışken, bu tarihe kadar dengeli bir tutum sergileyen Türk Dış Politikası, savaş sonrası dönemin getirmiş olduğu ekonomik sorunlar ve Sovyet tehdidi nedeniyle hızlı bir şekilde Amerikan eksenli hale geldi.¹³⁷ Belirtilen eksen kayması Soğuk Savaş süresince izlenen tek kutuplu dış politikanın ilk adımıdır.

Sonuç

Tarih boyunca iç denizleri açık denizlere ve açık denizleri okyanuslara bağlayan su yolları büyük önemi haiz olmuş, dönem dönem savaş ve barışın anahtarı konumunda bulunmuşlardır. Karadeniz, bir iç denizdir ve üç yüz yıl gibi uzun bir süre Türk Denizi olarak kalmıştır. Karadeniz'in açık denizlere ve dolayısıyla okyanuslara tek çıkışı İstanbul, Çanakkale Boğazları ile Marmara

¹³³ Howard, *a.g.m.*, s. 181; Truman, *a.g.e.*, s. 606.

¹³⁴ Melvyn P. Leffler, “Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952”, *The Journal of American History*, C. 71, No.4, Mart 1985. s. 813.

¹³⁵ *BCA*, Fon 301812, Kutu 110, D. 18, S. 8.

¹³⁶ Jonathan Knight, “American Statecraft and the 1946 Black Sea Straits Crisis”, *Political Science Quarterly*, C. 90, No. 3, Güz 1975. s. 451.

¹³⁷ *BCA*, Fon 30100, Kutu 207, D. 415, S. 21.

Denizi'nden müteşekkil Türk Boğazları'dır. Dolayısıyla II. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yenilmesi ile Avrupa'da rakipsiz kaldığına inanan Stalin de Çarlık döneminde olduğu gibi Boğazlara hakim olmak istemiştir. Stalin'in söz konusu taleplerine karşı Türkiye'nin tek başına direnmesi imkânsızdı. Ayrıca 1944 ve 1945 yılındaki talepler, Türkiye'nin de Polonya benzeri bir Sovyet uydusuna döndürülme kararlılığını göstermektedir. Söz konusu keyfiyet Molotov tarafından 7 ve 18 Haziran görüşmelerinde ima edilmiştir.

Stalin ve Molotov ikilisi, II. Dünya Savaşı ile birlikte Türkiye'ye baskı uygulayarak, savaşın son yılında ise tehdit ederek Türk Boğazları sorununu ABD'nin de katılacağı uluslararası bir mesele haline getirmişlerdir. Bu durumda Stalin ile Molotov'un Türkiye ve Boğazlarla ilgili başarılı bir politika takip ettiğini söylemek mümkün değildir. Zira, sert güce dayalı bu politikalar sonucunda Türkiye yeni ittifak arayışlarına girmek zorunda kalmıştır ve ABD Karadeniz'in su yolu çıkışıyla ilgili sorunlara dahil edilerek Sovyetler tarafından hiç istenmeyen bir neticeye sebebiyet verilmiştir.

İleri sürülen argümanlar da çok haklı gerekçelere dayanmamıştır. 1921 yılında imzalanan Moskova Antlaşması'nın Rusya zayıfken imzalandığı ve 1945 yılında artık Rusya güçlü olduğu için bu antlaşmanın değiştirilmesi gerektiği şeklinde bir söylemin haklılık payı yoktur. Boğazlardan üs ve Kars ile Ardahan'ın iadesi istenerek Türkiye'nin egemenlik ilkesine bundan sonra saygı gösterilmeyeceği belli edilmiştir. Bu kabul edilebilir bir durum değildir ve Stalin söz konusu taleplerle, bilerek ya da bilmeyerek Türkiye'yi İngiltere ve ABD'nin oluşturmakta olduğu Bloka doğru itmiştir. Söz konusu dönemdeki güvenlik tehdidi Türkiye'nin dış politika yaklaşımını ve dengesi geleneğini doğrudan etkilemiştir.

Stalin, Tahran, Moskova, Yalta ve Potsdam'da ısrarla Boğazlar konusunu gündeme getirerek ve Haziran ayında Selim Sarper'i tehdit ettirerek ABD'nin de konuya dahil olmasına sebebiyet vermiş, Türkiye ile kurulması olası iyi komşuluk ve dostluk ilişkisine imkan bırakmamıştır. Sovyet talepleri karşısında Türkiye zorlu bir yıl geçirmiş ve bu dönemde sadece Ortadoğu'daki egemenliğini korumak isteyen İngiltere, Türkiye'ye destek vermiştir.

Potsdam sonrasında tarihi hadiseler Stalin'in ummadığı şekilde gelişmiş ve Türk Dış Politikası, 1830 tarihinde imzalanan Seyrüsefain ve Dostluk Antlaşması'ndan yüz küsur yıl sonra ABD eksenine oturan bir seyir izlemek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla Türkiye'ye tehdit yöneltmek yoluyla Boğazlarda egemenlik elde etmeye çalışan Stalin, Türkiye'yi Batı Bloku ile ittifaka mecbur bırakmıştır. Stalin kaynaklı bu savrulma, Türk Dış Politikasında etkileri uzun süre hissedilecek bir eksen kayması ve Amerikan merkezci bir yaklaşım oluşmasının yolunu açmıştır.

KAYNAKÇA**Arşiv Belgeleri**

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Fon 30100, Kutu 101, D. 632, S. 3.

BCA, Fon 30100, Kutu 101, D. 632, S. 3.

BCA, Fon 30100 Kutu 101, D. 624, S. 3.

BCA, Fon 30100, Kutu 117, D. 815, S. 20.

BCA, Fon 30100, Kutu 101, D. 632, S. 3.

BCA, Fon 30100 Kutu 52, D. 345, S. 1.

BCA, Fon 30100, Kutu 101, D. 345, S. 22.

BCA, Fon 30100, Kutu 101, D. 624, S. 10.

BCA, Fon 30100, Kutu 111, D. 700, S. 3.

BCA, Fon 30100, Kutu 128, D. 832, S. 3.

BCA, Fon 301812, Kutu 110, D. 18, S. 8.

BCA, Fon 30100, Kutu 207, D. 415, S. 21.

Resmi Belgeler

Archive Editions, Palestine Boundaries 1833-1947, C. 2, Ed. Patricia Toye, Archive Publications, London, 1989.

Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, Foreign Relations 1945, C: II, C: III, C: IV, C: VIII, US Government Printing Office, Washington 1960.

Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, The Conferences at Malta and Yalta 1945, Government Printing Office, Washington, 1955.

Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, The Conference of Berlin (The Potsdam Conference) 1945, C: II, Government Printing Office, Washington, 1960.

Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers The Conference of Berlin 1945, C: I, US Government Printing Office, Washington 1960.

Hansard UK Parliamentary Papers, House of Commons, 20 Ağustos 1945, C: 413.

Hansard UK Parliamentary Papers, House of Commons, 23 Kasım 1945, C: 416.

Hansard UK Parliamentary Papers, House of Commons, 27 Şubat 1945, C: 408.

Hansard UK Parliamentary Papers, House of Commons, 20 Şubat 1946, C: 419.

TBMM Tutanak Dergisi, C: 17, D. VII, 11 Mayıs 1945.

TBMM Tutanak Dergisi, C: 19; D. VII; 15 Ağustos 1945.

TBMM Tutanak Dergisi, C: 20; D. VII; 1 Kasım 1945.

TBMM Tutanak Dergisi, C: 20; D. VII; 20 Aralık 1945.

Traduction-Translation Convention Regarding the Regime of the Straits Signed at Monreux, July 20th 1936. Article 29.

Gazeteler

- Cumhuriyet*, “Amerika’daki Ermenilerin Hezeyanları”, 22 Temmuz 1945.
- Cumhuriyet*, “Boğazlar Rejimi”, 30 Temmuz 1945.
- Cumhuriyet*, “Dışişleri Bakanımız Londra’da”, 11 Temmuz 1945.
- Cumhuriyet*, “Hasan Saka, Eden Mülakatı”, 12 Temmuz 1945.
- Cumhuriyet*, “İrkçuların Davası Bitti”, 30 Mart 1945.
- Cumhuriyet*, “İngilizler: Rusya Kararını Evvelden Bize Bildirmedi. Bu Esef Edilecek Bir Olaydır Diyorlar”, 25 Mart 1945.
- Cumhuriyet*, “İzvestia Gazetesinin Makalesi”, 22 Mart 1945.
- Cumhuriyet*, “Konferansın Kararları”, 3 Ağustos 1945.
- Cumhuriyet*, “Moskova Elçimiz Görevi Başına Gitti”, 25 Mayıs 1945.
- Cumhuriyet*, “Rusya’nın Emelleri”, 20 Mayıs 1945.
- Cumhuriyet*, “San Francisco’ya Gidecek Heyetimiz”, 30 Mart 1945.
- Cumhuriyet*, “Sovyet Şartları”, 27 Haziran 1945.
- Cumhuriyet*, “Rusya’nın İstekleri”, 4 Temmuz 1945.
- Cumhuriyet*, “Trakya Topraklarında Sovyet İstekleri”, 3 Temmuz 1945.
- Cumhuriyet*, “Türk Sovyet Muahedesi Uzatılmayacak”, 22 Mart 1945.
- Cumhuriyet*, “Türk-Sovyet Dostluk Muahedesinin Feshi”, 23 Mart 1945.
- Cumhuriyet*, “Türk-Sovyet Muahedesinin Feshi”, 23 Mart 1945.
- Cumhuriyet*, “Üçler Konferansı Bugün Açılıyor”, 16 Temmuz 1945.
- Cumhuriyet*, “Türkiye Müttefiklere en Karanlık Günlerde Büyük Hizmetlerde Bulunmuştur”, 5 Şubat 1945.
- Cumhuriyet*, “Üçler Toplantısı, Almanya Hakkında Bir Demeç Çıkartılacak”, 2 Şubat 1945.
- Cumhuriyet*, “Üçler Toplantısında Görüşülen Meseleler”, 4 Şubat 1945.
- Los Angeles Daily Times*, “New Envoy to Turkey Selected”, May 19, 1927.
- New York Times*, “Armenians Decry Kemal’s Recognition”, May 30, 1927.
- Ulus*, “Boğazlar Dış İşleri Komisyonunda Görüşülecekmış”, 7 Ağustos 1945.
- Ulus*, “Boğazlar Rejimi Hakkındaki Yeni Mukavelenin Metni”, 20 Temmuz 1936.
- Ulus*, “Dış Politika Durumu”, 2 Kasım 1945.
- Ulus*, “Kırım Konferansı’nın Tebliği Her Tarafıta Çok İyi Karşılandı”,
- Ulus*, “Üçler Toplantısı Soçi Adlı Sovyet Şehrinde Toplandı”, 7 Şubat 1945.
- Vakit*, Boğazlar Dış İşleri Komisyonunda Görüşülecekmış”, 7 Ağustos 1945.

Kitap ve Makaleler

- ABADAN, Yavuz, “Potsdam Kararları”, *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1945.
- ATAY, Falih Rıfki, “Ulus’tan Sovyet Radyosuna Bir Cevap”, *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1945.
- AYDIN, Mustafa, “II. Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Ed. Baskın Oran, C: I, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

BİLGİN, Mustafa Sıtkı and Morewood, Steven, “Turkey’s Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey Against Soviet Demands, 1943-47”, *Middle Eastern Studies*, C: 40, No. 2, Mart 2004.

BİLSEL, Cemil “The Turkish Straits in the Light of Recent Turkish-Soviet Russian Correspondence”, *The American Journal of International Law*, C: 41, No. 4, Ekim 1947.

CHURCHILL, Winston S., *Triumph and Tragedy, The Second World War VI*, Houghton Mifflin Company, USA, 1981.

GREW, Joseph C., *Atatürk ve İnönü, Bir Amerikan Elçisi'nin Hatıraları*, Çev. Muzaffer Aşkın, Akşam Kitap Kulübü, İstanbul, 1966.

_____, *Yeni Türkiye, Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisi'nin Anıları*, Çev. Kadri Mustafa Orağlı, Multilingual, İstanbul, 1999.

HASANLI, Jamil, *Stalin and the Turkish Crisis of Cold War, 1945-1953*, Lexington Books, UK 2011.

HOWARD, Harry N. “The Soviet Union and the Middle East”, *American Academy of Political and Social Sciences*, C: 263, Mayıs 1949.

İZMEN, Ekrem R., “Toprak Kanunu Tasarısı”, *Ulus*, 8 Şubat 1945.

KALAITZİDİS, Akis-STREİCH, Gregory W., *U.S Foreign Policy*, Greenwood, USA, 2011.

KNIGHT, Jonathan, “American Statecraft and the 1946 Black Sea Straits Crisis”, *Political Science Quarterly*, C: 90, No. 3, Güz 1975.

LEFFLER, Melvyn P., “Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952”, *The Journal of American History*, C: 71, No.4, Mart 1985.

LUCA, Anthony R. De, “Soviet-American Politics and the Turkish Straits”, *Political Science Quarterly*, C: 92, No. 3, Güz 1977.

MACFIE, A. L. “The Straits Question at the Potsdam Conference: The British Position”, *Middle Eastern Studies*, C: 23, No. 1, Ocak 1987.

_____, “The Turkish Straits in the Second World War, 1939-45”, *Middle Eastern Studies*, C: 25, No. 2, Nisan 1989.

MORGENTHAU, Hans J., *Politics Among Nations*, 7. Baskı, Mcgrashill, USA 1993.

NADİ, Doğan, “Amerika'daki Ermeni Meselesinin İçyüzü”, 31 Temmuz 1945.

NADİ, Nadir, “Bir Milletten Toprak İstemek”, *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1945.

_____, “Boğazlar Meselesi”, *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1945.

ORAN, Baskın “Batı Bloku Ekseninde Türkiye-I”, *Türk Dış Politikası*, C: I, 1919-1980, 16. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

SULZBERGER, C: L, “Turkey Not Ready to Aid Allied Arms” *New York Times*, 26 Mayıs 1944.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, *Gazi Osman Paşa ve Plevne Müdafası*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1959.

TRUMAN, Harry S., *Year of Decisions*, C: I, The New American Library, New York, 1965.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonlarına Kadar*, C: III, Kısım 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

_____, *Osmanlı Tarihi, İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, C: II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.